

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00938115 (R)

2012

1398

О Г Л Я Д

НАРОДНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

УКРАЇНСЬКО-РУСКОЇ до 60-их РОКІВ

Написав

Олександр Барвінський.

Передрук з III поправленого видання „Виїмок з народної літератури
українсько-рускої XIX ст.“

У ЛЬВОВІ, 1898.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

8(с)У. :186 (09)(075.2)

16.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 35038

Огляд нового періоду

народної літератури українсько-руської до 60-тих років.

Під кінець XVIII. ст., з появою перелицьованої Енеїди Котляревського, повстає живіший і сильніший рух літературний, що зробив почин до нового періоду народної літератури українсько-руської. Сей новий період є лише дальшим розвитком рускої літератури середньої доби, викликаним і скріпленням впливами відносин місцевих і своєрідних, як і впливами нових ідей та історичних обставин європейських.

Вплив місцевих і своєрідних відносин.

Вже протягом середнього періоду проявляють ся в розвитку рускої літератури важні перемини. Церковно-славянський язик, себто язик старословенський, змінений віками під впливом живої рускої мови з примішкою польського і латинського язика, був вправді все ще звичайним язиком письменства. Однак живе жите щораз більше бере перевагу і в літературі; в письменство вриває ся щораз більше жива народна мова, особливо в творах історичного і поетичного письменства, як також в легенді і повісти. Часи козацько-польських воєн піддержували давню літописну традицію і витворили окремих історичний стиль, а Львівська Літопись (з XVII ст.) особливо-ж козацькі літописи: Літопись Самовидця, Самійла Величка і Леонтія Боболінського (всі три в XVIII ст.) писані язиком вельми близьким до народного.

Окрім традиційних форм руского книжного письменства, як н. пр. літопись і проповідь, появляють ся під впливом Київсько-Могилянської Академії, а через ню під впливом польської літератури різні нові роди поетичних творів в другій половині XVII. ст.; по-

собляла сему шкільна наука поезики, що научала писати поетичні твори польські і рускі. Самі студенти латинських шкіл ішли на взаводи між собою в сім, як тоді називали, „поетицкім художестві“. В Київській Академії спонукували бурсаків складати на духовні теми похвали, привіти, оди, елегії і т. п. взірцем польского віршованя сялябічного, після клясичних взірців, а твори єї мають назву „вірша“. Такі вірші складали також учителі латинських шкіл, а дуже часто навіть сільські учителі, що стояли ближше до народу, як учені латинських шкіл, і тому ліпше знали народного духа і світогляд, знали народне житє не із слуху, а відчували єго власним серцем.

Головною основою релігійно-моральних вірш (званих псалмами і кантами) були біблійні події: Різдво Христове і Воскресєне (різдвяні і пасхальні вірші), житє Пр. Богородиці і ин. святих, виведені в безпосередній звязи з обставинами народного житя на Україні-Руси — в дусі і тоні найвних оповідань, проникнутих часто гумористичним настроєм. Они розвивають головно тему про „спасєне від вічного полону нашого“, себ то про визволенє Спасителем праведних душ з ада. У великодних віршах розходить ся річ о те саме, лише подрібнійше зображена сцена виходу праведників з ада і сам вхід їх до раю.

Школярі і бурсаки виголошували такі твори, ходячи на сьвятах від хати до хати і діставали за се яку небудь нагороду. Вже в першій половині XVII ст. появляють ся також вірші на теми сьвітські, побутові, а складачі і декляматори вносять в свої твори теми політично-суспільні. Навіть в біблійних темах проявляє ся також вільне, гумористичне пародіованє предмету. Деякі вірші в закінченю приймають форму привітливої орації в жартовливім тоні, иньші знов мають форму діяльогу. Єї вірші проходили в масу з підмогою старців, або в рукописях, особливо поміж міщаньство, більше грамотне, і так ставали власностию народу, хоч імена авторів пропадали звичайно без сліду¹⁾. Протягом часу навіть деякі панегіричні вірші приймають жартовливий і веселий тон.

¹⁾ З XVIII ст. зберегли ся лише імена козака Семена Климовского (автора між иньшими піснї „Іхав козак за Дунай“), гетьмана Мазєпи (що між иньшими зложив вірш: „Всі покою щирє прагнуть“), останнього запорожского кошового Кальніша (котрому приписують пісню „про чайку“; иньші приписують сю пісню Б. Хмельницкому або Мазєпі), сьвященника Григорія Лютенського, (що єго одну пісню вкладає Котляревский в уста

Окрім вірш на теми біблійні і суспільні складали київські академісти також вірші з нагоди історичних подій на лад силлябічного віршованя. В літописях іменно Єрлича і Грабянки находимо вірші, котрі є наслідом українських дум і доволі близькі до народного складу характером і мовою. Творцями сих вірш були люди, що виходили споміж народу і часто з ним стикали ся. Они висловлюють ся отже в своїх віршах як люди письменні, але думають і чують, як люди в народу.

Таким способом сі вірші XVII і XVIII. ст., наслідуючи вчасті і змістом і тоном народні пісні і думи, промощували дорогу щораз більшому зближенню писаної літератури до характеру і мови народної поезії устної і ставали немаловажним сполучником в пасмі історичного розвитку рускої поетичної творчости.

Але неперечно найважнішим родом шкільної рускої поезії в XVI—XVIII ст. є драма, в котрої обсяг входять містерії, трагікомедії, дияльоги та інтермедії. Початок рускій драмі дали „шкільні драми“, складані під впливом західно-європейским учителями поетики в Київській Академії задля поучаючої забави учеників і ліпшого зятявлення біблійних подій.

Перше всего явили ся на Руси духовні містерії, присвячені дням страстей і смерти І. Христа, після взірця богослужбних пасій західноєвропейских.

Спершу держали ся сі релігійні драми строго біблійної або бодай релігійно-легендарної теми (н. пр. „міраклъ“ про Олексія,

Финтика) і Добрилового (Дай нам Боже, добрий час), вандрівного черця Климентія Зіновієва і українського філософа Григорія Сковороди. По Климентію, сучаснику гетьмана Мазепи, зберіг ся цілий збірник его силлябічних віршів. В своїх вандрівках по монастирях, дворах, селах і містах мав Климентій Зіновієв нагоду приглянути ся суспільному життю на Україні в першій половині XVIII. ст. і его вірші дають нам цікавий і вірний образ тогочасних обставин суспільних і зближають ся до живої народної річи, хоч его сатира доволі тяжка і не має поетичної вартости. Вельми популярними були також сатиричні вірші Сковороди, в котрих він, побіч устно проповідуваних містично-релігійних і моральних наук („український Сократ“), виступав проти хиб тогочасної суспільности. Деякі его пісні співали старці-лірники і они вийшли в масу народу, так що опісля одна з них, як народна пісня, попала у збірник Вацлава з Олеська, а друга „Ой смерть моя дорогая, ти од Бога прислана“ вийшла до почаївского Богогласника (першу з тих пісень: „Всякому городу нрав і права“ вкладає Котляревский в переробленю в уста Возного в „Наталці Полтавці“).

чоловіка Божого) а побіч них складано „містерії чудес“ або „мі-
раклі“, в котрих зображувано жите, діла і чуда сьвятих, популярних
в народі. Своім укладом ріжнили ся они тим від західноєвропейських
містерій, що зближали ся більше до античної драми. Опісля
автори драм черпають теми також з рускої історії (як Теофан
Прокопович), наслідуючи класичні звірці та пишуть свої твори
церковно-славянським язиком.

Перегадом ся релігійна драма переходила з рук духовен-
ства до напів-сьвітських братств, на міську площу, в міську або сіль-
ську громаду і окрім головної цілі — моралізованя — приймає в себе
щораз більше і більше елементів народної мови і народного сьві-
тогляду в формі комічної інтермедії, що вже рано стала
рамкою для розвитку зовсім народного і реального театру. Сей жи-
вий елемент входить вже з кінцем XVI. ст. в т. зв. вертепній
драмі, що взяла свій початок з західно-європейского театру маріо-
неток, істнувавшого там побіч містерій. Окрім поважних подій
в історії Різдва і Воскресеня Христового (різдвяна і пасхальна
драма), входять тут комічні сцени з народними річами, анекдотами
в народного життя, гумористичні замітки про всякі появи життя і т. д.

Аналогічно, як в західно-європейських релігійних драмах в ла-
тинський текст почали вставляти драматичні розмови французкою
або німецькою мовою (у Франції і в Німеччині вже в XII і XIII
ст.), так на Русі входить жива народна мова в інтермедії, коли
тимчасом инші дії списані ще церковно-славянським язиком. Ба-
гато з тих творів, не будши печатаними, загинуло в рукописах, або
доси ще не віднайдені і не видані. Однак маємо перші вісти про вертеп
з кінця XVI ст.¹⁾, а з початку XVII ст. маємо печатані дві інтермедії
Якова Іаватовича²⁾ додані до его „Трагедії або образу смерти
пресв. Йоана Хрестителя“ писаної по польски. В сих інтермедиях, на-
писаних віршами (мішанина слябічних з тонічними), язиком близьким
до галицкого нарічя, хоч не без впливу церковно-славянського і поль-
ского, виводить автор селян яко дієві особи, а хоч тема сих інтер-
медій перенята, чужосторонна, однак обрібка єї визначає ся живим

¹⁾ В Сокиринцях, в Полтавщині, зайшли були в сімдесятих роках XVIII ст. до
тамошного поміщика Галагана київські бурсаки з вертепом. Він задержав у себе
якийсь час подорожних артистів, заложив у себе вертеп, а бурсаки передали
єму вертепний текст і ноты і сей вертеп зберіг ся там до нашого часу.

²⁾ Іаватович, був бакаларем свобідних штук і філософії і лат. кано-
ніком у Львєві. Его інтермедії виставлено 1619 р. на ярмарку в Каменці.

оригінальним гумором і реалістичним зображенєм. В Вертепній Драмі¹⁾, виступають доволі живі особи двох пастухів з виразною народною закраскою. Довгалевський в своїй поетиці радить виводити на сцену особи з народу як: Литовця, цигана, жида, Поляка, запорожця і т. п. Всі ті особи повинні висловлювати ся простою, мужицкою мовою і в таким характері народнім они виступають в его інтермедиях, в котрих він вводить побутовий елемент навіть в суспільно-політичним відтінком.

Побіч релігійної драми починає витворювати ся на сцені національна драма²⁾, в котрій автор часто зближає ся до українських дум історичних. Після тридцятих років XVIII ст., за впливом учителя поетики Теофана Прокоповича, убогі бурсаки Київської Академії занежують вертепні вистави (студентські „міркваня“), що були певним жерелом їх доходу, а ними з того часу стали займатися дячки. Однак тим не перервав ся дальший розвиток комічних сцен з народного життя, але ще більше розширив ся, входячи до пасхальних і рекреаційних драм. Одно з перших місць між ними займають пасхальні драми Довгалевського а недавно віднайдено таку пасхальну драму, котра є самостійною цілостію, твором зовсім незалежним від німецьких взірців і у великім ступні оригінальним.³⁾

Від половини XVIII ст. проявляє ся в рускій драматичній літературі вплив московського письменства, котре, почавши з Ломоносовим⁴⁾, вже більше розходить ся з тодішнім книжним язиком рускої літератури. Одним з ревнійших письменників, що силкували ся писати

¹⁾ Вертепна Драма записана в першій половині XVIII ст. Маркевичем, вельми схожа з „Комическимъ Дѣйствіемъ“ на Різдво Хр. Митрофана Довгалевського, учителя поетики в Київській Академії в першій половині XVIII ст.

²⁾ Такою являє ся „Милость Божія Украину чрезъ Богдана Хмельницкого свободившая“, написана (1728 р.) учителем поетики в Київській Академії Теофаном Трофимовичем (приписувана давнійше Теофану Прокоповичеві).

³⁾ Драму сю віднайшов в Калуцині учитель Роздольский а видав Др. Франко.

⁴⁾ Ломоносов Михайло (1711—1765), проф. хемії і перший московський природознавець, що стояв на висоті тогочасної науки; визначний лірик, репрезентант французького класицизму; в язикових дослідях вказав границі між церковно-славянським і московським язиком. Его Грамматика (1755) становить добу в розвитку літературного язика в моск. письменстві. Его наукові писани були взірцем чистого московського стилю і творять нову добу в розвитку моск. письменства. В своїй поетиці подав він правила моск. ритму.

свої твори після Ломоносієвських вірців, був Юрій Кониський, автор розповсюдженішої трагікомедії „Воскресенє мертвих“. Але як раз чим більше старався Кониський писати свій твір після Ломоносієвських вірців і що до мови, тим чистішою мовою народною зложені п'ять інтерлюдій комічних, котрих автором мав бути „славний Танський“, „природний стихотворець“, названий в однім письмі до тогож Кониського „нашим Плявтом, нашим Молєром.¹⁾ „Вплив Ломоносова відбився ще й тим в тогочасних творах поетичних, що силлябічний склад віршованя уступає тонічному. Юрій Кониський наводить в своїй поетиці тонічні вірші з оди Ломоносова як ворець (десятистопний ямб), а чотиростопний ямб находимо в віршах XVIII ст.²⁾ і в перелицьованій Енеїді.

Драматичні твори того роду розвивалися отже, приймаючи протягом XVIII ст. щораз більше живого народного елементу, визначаючи ся жартовливим, комічним характером і підготовили та виробили ту манеру гумористично-сатиричну, яку Котляревський підняв до справдешнього артизму в перелицьованій Енеїді.

Внутрішні історичні і суспільні обставини були також важною понукою, що мала свій вплив на витворенє нової літератури народної українсько-рускої.

¹⁾ Танський був посвячений з родиною славного опісля письменника М. Гоголя (був імовірно дідьком Василя Гоголя, директора домашнього театру бувшого міністра Троциньського і актора та автора комедії „Простак“). Позаяк вірші сих комічних інтерлюдій вичувано на пам'ять і виголошувано, то они стали традицією родини Танських, посвяченої з Гоголями і так становлять зв'язь з новішою рускою літературою.

З творів, в котрих більше або меньше проявляє ся народний елемент і що до мови і світогляду, згадати ще належить діяльностей двох пастухів Свирида і Овдія (з якоїсь різдвяної драми), писаний по 1750 р., а з творів сьвященника Некрашевича, котрий в своїх діяльностях і сценах займає ся окружаючим его сільським житєм і предметами душпастирства свого, заслуговують уваги сцена „Ярмарок“ як образець із щоденної дійсности українського мужика та „Ісповідь“ як сцена з дійсного життя тодішнього сьвященника.

²⁾ Н. пр. в різдвяній вірші:

„Родивсь Христос: Адам гуляв,
Є нова свитка і кожух,
І Ева в плахті похожає,
І знов радїє дух.
Тепер і в вас жупани нові,
Бо ви Адамові рідні...
Так будьте-ж з празником здорові,
Гуляйте, пийте, хоч що дня!“

Небавом після прилучення України до Московщини (1654 р.) починає ся національна історична боротьба, що пособляла процесови витвореня двох окремих типів народности українсько-рускої і московскої, на основах сих етнографічних окремішностей, які проявляли ся вже в давнім періоді і розвинули ся під впливом історії у відмінні форми, що впадали в очи самому народови.

Учені і письменники, підготовлені Київською Академією, починають з половини XVII ст. трудити ся для просьвіти в Московщині, кладуть там підвалини наукових інституцій і наукової літератури, справляють попсовані невіжами церковні книги, стають придворними ученими, поетами (позаяк своїх учених окрім самоуків там не було), а в добі реформи стають ревними помічниками Петрового перестрою, видають цілий ряд знатних єрархів і організаторів духовних шкіл. Перенесенє просьвіти і науки на північ стало тим лекшим для київських учених, бо они писали так як і в Москві в тім часі язиком, витвореним на Руси на церковно-славянській основі, з якого доперва від половини XVIII ст. заходом і талантом московських письменників, почавши з Ломоносова, став вироблювати ся ниїшній літературний язик московский. Еміґрація на північ знатних учених і письменників Київської Академії забрала Україні багато робучих сил з просьвітно-наукової ниви; а туди замапювало їх і ширше поле діланя, і визначні становища суспільні і державні, і блеск царского двора. Там мали они мовою і наукою, виробленою в Київській Академії, пособляти обєдненню України, що була лише адміністративно злучена з Московщиною. До сеї еміґрації спонукувала київських учених також недостача віри в здійсненє народних ідеалів задля слабого строю державно-суспільного на Україні, а задачу такого культурного обєднення улєкшувала їм тодішна наука, бо она не була своєрідна ані що до мови (виробленої на церковно-славянській основі) ані що до змісту (бо була інтернаціональна, схолястична). Тимто они в добрій вірі пішли трудити ся задля такого культурного обєднення. Сему обєдненню мала пособляти також щораз міцнійша централізація, яка мала затерти прикмети самостійного побуту України. Саме з часів Петра В. починає ся систематична акція на знищенє автономії України і українсько-руского народу. В тодішній столиці лівобічної України, Глухові, заведено поліційно-адміністративну управу так звану „Малоросійську Колєґію“, що зносила ся з царским сенатом і давала прикази гетьманови; тим знищено останки автономії України (1722 р.), а офіційально стали її називати „Малоросія“. Царя Катерина II. знесла гетьманство (1764 р.), зруйнувала За-

порожку Січ (1775 р.) і тим знищила політичний самобит України, що стала тепер провінцією Московщини. Затверджене царицею кріпацтво (1782 р.), наділило душами українських селян давню старшину козацку, перероблену тепер на нобілітованих московським урядом дворян. З упадом політичного биту йшли Українці в московську урядову і воєнну службу, давали Московщині єрархів, урядників, державних помічників а навіть двірських фаворитів. З адміністративним і політичним та горожанським об'єднанням мало довершити ся об'єднання українсько-рускої народности з пануючою народністю московскою з підмогою просвіти і літератури, для котрої Українці достарчували також інтелектуальних сил. Витворений київськими ученими і письменниками, а збагачуваний і розвиваний опісля московськими письменниками літературний язык, приймаючи в себе щораз більше московського народного елементу, як і лексикального засобу в чужоземних новочасних і старинних язиків, віддаляв ся від письменного языка на Україні XVIII ст. а ще більше від живої народної мови українсько-рускої. Сей літературний язык московський входить наслідком свого державного становища з кінцем XVII ст. в офіційальне житє, в адміністрацію і висні верстви суспільні, між українське дворянство, що бажало вирізнити ся від мужицтва і присвоювало собі спершу в письмі а відтак в розмові сей язык, яким послуговувало ся московське правительство, адміністрація, освічена верства суспільности і новочасна література московска. Заведена московським правительством цензура і синодальний указ (з 1721 р.) виступають навіть виразно проти уживаня „особаго нарѣчія“ (себ то українсько-рускої мови) в письменстві і книгах. Під впливом тих обставин розділила ся на Україні вся суспільність на два табори, що відрізняли ся від себе не лише мовою, але перегадом і звичаями, побутом та одежою. Коли й низша верства козаків майже зрівняла ся з кренаками, тоді в модній суспільности слово мужик стало виразом докірливим і насмішливим і так виробив ся погляд, висловлений Климентієм, що в „простого мужика простий єсть обичай, а в письменного особий політичний звичай“. Новомодному українському дворянству видавали ся сьмішними не тільки давна одежа і предківські звичаї, але й народна мова здавала ся єму простою і сьмішною. Коли на Україні стала ширити ся новіша московска література і мова, тоді й після указок тогочасних поетик (з половини XVIII ст.) українсько-руска мова, прозвана „сільським, мужицким слогом“,

могла найти місце лише в нижших родах літератури, н. пр. в комедіях.

Одначе всі ті обставини не були в силі об'єднати і засимілювати українсько-руського народу з московським. Вдача і прикмети українсько-руського народу так вирізняли його від московського, що самому народови кидала ся в очи ся ріжниця.¹⁾ Маса українсько-руського народу була за велика, щоб можна було її виселити а й просвітою стояла она висше, як тогочасна Московщина. Прилучене до могутчої держави з суплеменною народністю і однаковою вірою загладжувало виправді помало племінні ріжниці, а пануюча адміністрація, звичаї, нова просвіта і література налягали важко на окремішність українсько-руського народу. А всеж таки виступала ярка ріжниця у всім народно-побутовім характері, в язичі, в переказах, в народній поезії, звичаях і в близьких ще споминах історичних. Проти нового ладу починає ся посеред самої української суспільности витворювати реакція, а на давнім культурно-історичнім ґрунті гетьманщини виступають дивні прояви. По українських хуторах ще не перевели ся були люди, що, хоч переіменовані в давній козацькій старшині в дворянські чини, доношували предківські жупани і мовою та домашнім побутом не соромили ся бути похожими на кріпаків та козаків, майже зрівнаних в суспільнім життю з кріпаками.²⁾ Поміж освіченою верствою української суспільности замість і побіч давньої академічної освіти, починає ширити ся помало західно-європейська освіта і нові європейські ідеї про волю і права чоловіка. Численні сини колишньої старшини козацької здобували собі освіту на університетах в західній Європі і приносили відтак на Україну не тільки європейську науку, але й вільні думки, погляди та ідеали. Тим способом витворює ся на Україні тип панів-вільнодумців, що не могли погодити ся з тодішнім політичним і суспільним ладом на Україні і свої думки та ідеї висловлюють або в сатиричних і гумористичних творах в політичною нераз закраскою або в політичних памфлетах, як віршована „Розмова Малоросії з Великоросією“ або віршований переклад одної новелі з Декамерона Боккачія. Цікавим уособленем

¹⁾ І нині Москаль називає Українця „хахлом“, а навпаки Українець Москаля „кацапом“. У нас називає нарід також „кацапами“ буковинських Пилипонів, що заїздять до Галичини копати стави і рови.

²⁾ Н. пр. рід Квітків, див. Куліша: Григорій Квітка і його повісті (Видми ч. II).

тогочасних поглядів і думок посеред освіченої суспільності української був Григорій Сковорода, образований на західноєвроп. університетах філософ, містик, що устно і в сатиричних віршах виступив проти тогочасного ладу на Україні.¹⁾ Як живо в тих кружках панів-вільнодумців гадали про недавню ще історичну минувшину, як не переставали мріти про автономію України, показує написана одним з таких панів-вільнодумців (Василем Полетикою²⁾ на початку XIX ст. „Історія Руссовъ“ (приписувана до недавня ще Юрієви Кониському). Сей твір невеликої історичної стійности мав яко пам'ятник українських історичних споминів, політичних ідеалів, бажань і мрій українських патріотів, задля тенденційного освічування подій з минувшини незвичайно великий вплив на розвиток т. зв. українофільства.

І в нижших верствах української суспільности, хоч не так виразно і свідомо, проявляють ся подібні погляди й думки і знаходять вираз в сатиричних казках і переказах, віршах, дияльогах та інтермедиях, складаних грамотними людьми, що зберегли ся або в устах народу або в рукописних збірниках. Під впливом сих різнородних прояв „благородні шляхтичі“ споміж українського панства, забезпечивши собі з підмогою московського уряду свої привилеї, одушевляють ся славою колишньої гетьманщини, виступають оборонцями хоч провінціальної автономії української, нахляють ся до сентиментального народолюбства і починають любити ся українською історією й етнографією. Спершу сей інтерес до своєї минувшини, до живого народного елементу був впливом привычки до старини, до народної пісні. Колиж сим інтересом перенялись освічені й учені люди і він перейшов в книжку, тоді народність, що доси приманювала до себе своєю патріархальністю, переходить в стадію сентиментальної і романтичної школи, яка вже раніше витворила ся в західній Європі, а відтак оживила і на певних

¹⁾ В своїх вандрівках заціпляв Сковорода в усіх верствах української суспільности культ науки і був мов-би ходячим університетом.

²⁾ Василь Полетика, син Григорія, депутата шляхти Лубенського повіту в Полтавщині до Катерининської комісії і маршалка Роменського повіту. Був се чоловік вільнодумець-патріот, противник кріпацтва і стояв в звязи з вільнодумним кружком царя Олександра I, що тоді носив ся з конституційними плянами. Василь Полетика написав „Історію Руссовъ“ около 1825 р. а видав її печатно Бодяньский 1846 р. Мала вона незвичайний вплив на літературну творчість Мик. Гоголя, Пушкіна, Шевченка і Костомарова.

основах поставила її змагання народівідання на Україні і чимало пособляла розвиткови українського патріотизму.

Таким способом в хвилі, коли здавалося, що український елемент не зможе удержати ся під власттю могутчої держави і придавляючої єго адміністрації, не вспе зберегти своєї самостійности і окремішности супроти щораз більше розширюваної новійшої літератури і мови московскої; коли здавалося, що вже вичерпують ся останні літературно-просвітні засоби українського елементу і єму не остає нічого більше, як остаточно злитися з пануючою офіційною народністю і в ній затерти ся, проявилось живе, оригінальне відроджене, що виразило ся в починах української етнографії і в пробах літератури на народній мові. Жерелом сего відродженя була житєва сила українсько-руского народу, сей новий суспільний і літературно-поетичний інтерес до народних творів поетичних, який проявив ся не тільки між українсько-руским народом і в Славянщині, але в цілій Європі в новіших часах. В тій хвилі, коли, здавалось, зовсім вичерпували ся засоби українсько-рускої народности, они не занастали ся і не перестали жити, а виявили в етнографічних дослідах богату оригінальність українсько-рускої народности. З тих дослідів виринув цілий окремішний елемент українсько-руского народу, єго вдачі і побуту, котрий наново розбудив в українській суспільности національну самосвідомість і довів до витвореня народної літератури.

Зверхні причини, загально-європейські. Окрім тих внутрішних причин, що дали почин народній літературі українсько-рускої, були ще й зверхні причини, загально-європейські, передовсім:

а) в поезії. Бездушне і зимне наслідоване клясичних творів старинних Греків і Римлян, викликане гуманізмом, з часом переїло ся і не могло нікого задріти і зворушити до живого. Не могла вже вдоволити хоч би як блискуча форма, в котрій не було нішого змісту, як високопарні, пусті та холодні розумованя письменників. Сей псевдоклясицизм відносив ся до народу рівно фалшиво і в історії і в сучасности і не розумів простої реальної дійсности. Люди бажали щирого, справдешнього чутя, яке в добі панования французскої сальоновости з часів Лювіка XIV. можна було найти хіба під сільською стріхою, де люди жили в дусі природи, де зберегли ся скарби справдешньої поезії народної в піснях, переказах, повірях і т. и. В самім розгарі псевдоклясицизму з єго античними героями і натягненими формами витворила ся реакція і викликала в письменстві загальний зворот

до життя простолюдя, напрям до „природної поезії“, до простого народного змісту. Очевидно почали вже тоді відчувати силу і красу народної поезії, що зворушувала чуте і так виринуло бажане ввести народну поезію в кружка любителів в літературу. Однак ще не було о народній старині ясного виображення, якого не могла ще дати бувша тоді ледво в самих починах історична наука. Для того сей напрям зродив спершу лише штучну понайбільше карикатурну поезію хуторну (пастирську) і неменьше штучні сентиментальні романи. Небавом однак зрозуміли, що треба піти в нарід, докладно пізнати і відчути жите простолюдя, щоби вірно зобразити єго світогляд і народним духом оживити свою творчість. Се зродило нову галузь науки етнографію — (народовіданє) і нову добу поетичної творчости, добу письменства в народнім дусі.

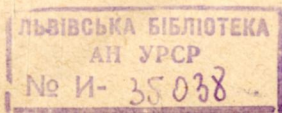
Перший почин в тім напрямі зроблено в Англії, де вже в кінцем XVI ст. філософ Бекон і драматичний поет Шекспір визволили ся з пут бездушного і невільничого наслідования старинних класиків грецких і латинських. З кінцем першої чвертини XVIII ст. появляють ся в Англії перші етнографічні збірники, а в половині тогож столітя видає Персі (Регсу) свої старонаглійські балади, а шкотський учений Макферзон переспівує пісень яко твори старинного шкотского барда Оссіяна, що навіть на Гетого зробили велике вражінє. В Німеччині пристають до сего руху спершу Швайцари Бодмер і Брайтінгер, відтак Гердер, Гете, Яків Грім і ин. Сей рух обняв небавом і Славянщину, де етнографічні виданя і досліди на полі народовіданя майже рівночасно появляють ся у ріжних племен славянських.¹⁾ Се були вже змаганя не звичайної цікавости, але виразні, хоч ще не зовсім умлі заходи збираня і розсліджуваня народної старовини, як історичних поучаючих останків давних часів.

В тім часі, коли любителі народної старовини признали потрібним збирати народні пісні і инші твори народного духа і на їх основі виучувати народний побут і народне жите, проявляють ся змаганя — передавати народну поезію в новій формі народним

¹⁾ В Росії Чулкова „Русскія сказки“ [1780 р.], Вука Стефановича Караджича „Српске народне pjesme“ [1814 р.], в Польщі розвідка Адама Чарноцкого [Zoryan Dołęga Chodakowski] „O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem“ [1818 р.], на Україні кв. Цертелева „Опыт собранія пѣсень“ [1819 р.], в Чехах Челяковского Slavanské narodní písně [1822 — 27 р.].

ладом, вводити в поезию риси народного побуту, наслідувати тон народних казок, брати народно-побутовий матеріал для драматичних творів і т. п. Народний елемент не зразу здобув собі повне право в письменстві, ані що до предмету, ані що до форми. Теорія давньої поезики і псевдоклясична манера, що се належить до „простого, низького слогу“, занадто ще володіла умами письменників, котрим все ще здавало ся, що література має змагати до чогось „високого“. Народний елемент міг найти місце в жартовливій, гумористичній поезії, в комедії, в ідилії, де народний пастушок міг заступити місце клясичного Дафна і Тітіра. В сім звороті до народу проявляли ся ще довго, і суперечні відносини: з одного боку сентиментальні, в котрих виявляла ся любов до селян, що представляли ся тогочасним письменникам аркадськими пастушками, з другого боку строго практичні — нарід в дійсности представляв ся „черню“, громадою людей „низького стану“.

Романтизм. Поява етнографічних збірок і дослідів підготувала нові погляди, що в народній старовині єсть щось кінцевого для духового життя суспільности і для письменства. Так отже рівнобіжно майже з етнографічною роботою ішла й поетична творчість письменників в народнім дусі (н. пр. Гердера *Stimmen der Völker*, Бродзінського *Wiesław* і Міцкевича *Ballady i Dziady*, Богдановича (родом Українця) легка, жартовлива поема „Душенька“ яко перша проба легкої поезії і Карамзіна новелі „Бѣдная Лиза“ і „Наталя“ і т. п.). Українсько-руські письменники XIX ст. були майже всі в більшій або меншій мірі також етнографами. Сей напрям літературної творчости названо романтизмом, позаяк навязував духом своїм до фантастичних народних епопей, пісень і переказів народів романських про незвичайних героїв (н. пр. пісня про Роланда, *Parcival*, *Nibelungen* і т. п.). В романтизмі містило ся розумінє не тільки чогось авантурничого, маячливого, але також чогось надлюдського, незвичайного, пересадного. Тимто романтики, а особливо німецькі, вводили до своїх творів фантастичні вірованя народні (пор. також балади Шевченка і Міцкевича) або елементи власної розгоряченої уяви й екзальтованого чувства і пересадну ідеалізацію дійсности; але жерелом сеї манери був середновічний і сучасний народний переказ. Романтизм виступає яко непримиримий ворог закостенілости, бездушности і нищить давнійші літературні форми.

З романтизмом в літературних поглядах відбув ся цілий переворот, що сильно підняв також значіне і вплив народного елементу. Що до зверхної сторони, то романтизм дуже скоро випернатягнені і тісні форми псевдокласичні і розкрив широкий простір новим елементам і формам в письменстві. Що до змісту надавав романтизм зовсім новий настрій і склад літературній творчости, розширяв обсяг поезії і вносив в ню народні гадки і почування, які зображали індивідуальність будьто одиниць (Гетого „Вертер“), будьто народу і его побуту, де находив бажану оригінальність, простоту, живість красок, чого не було в натягнених монотонних творах псевдокласицизму. Романтизм поміг виробити легку і свобідну форму, в якій лекше можна було заводдіти новим матеріалом літературним. Романтизм промостив отже дорогу повному і живому виразови всеї індивідуальности народної, давав їй вираз і лучив ся таким побитом з народністю в літературі. Кожда оживаюча народність намагала ся витворити свою поезию і бажала користувати ся прикметами своєї індивідуальности, добути її з життя народу і устної его словесности. Романтизм виступає отже яко перша зверхня форма народної літератури.

б) в науці:

Бистрий розвиток наук під кінець XVIII ст., а іменно прояви нової наукової критики, приспорили богаті засоби наукові, що значно вплинули на всю ходу народовідання, як і на напрями новочасних літератур. Сей розвиток наук викликала головню німецька т. зв. „історична школа“. Англійська і французька наукова література до недавня розвивала ся більше особняком, хоч нераз в великою научною силою, і була через те більше виключною і односторонною. Тимчасом Німці вступили на дорогу міжнародної науки і тим чином обняли всесторонній матеріал, через що німецька наука здобула собі широкий вплив і поза межами німецької літератури.

По наукових дослідах і теоріях Гердера, Фридрих Август Вольф викликав своїми *Prolegomena in Homerum* велике вражіне, вказавши на те, що творцем Гомерового епосу не є традиційний сліпонець, але грецький нарід, і ціла група знаменитих філологів німецьких приняла гадку Вольфа та сформулувала се виображене о народнім епосі.

З початком нашого століття відбув ся в історично-філологічних науках цілковитий переворот, а нова критична аналіза за-

хопила ріжнородні області історичного знання. Так почала ся новочасна фільольогія, що довела до лінгвістики, новочасна мітольогія, археольогія й історіографія. Розпочали ся досліди історичного життя народів (а не лише держав, володарів і воєнних подій) в ріжних напрямках і областях. На полі язикових дослідів кладе Франц Бопп своєю порівнюючою граматику індоевропейських язиків (1816 р.) основу до нової науки порівнюючих дослідів фільольогічних і лінгвістичних і виказує в матеріялу і виробленя язика єдність походження величезної семі індоевропейських народів. В слід за ним, ідучи дорогою історичних дослідів язика, прикладає се Яків Грім до німецької мови ¹⁾.

За їх приводом Чех Осип Дубровський виказує ²⁾ споріднене всіх славянських язиків і розсліджує їх порівнюючою методом, витворивши опісля цілу школу славянської фільольогії і лінгвістики, (до чого Смотрицький положив певні основи „Граматикую славенською“, котра два віки була учебником на Русі, в Московщині і Сербії) а Осип Шафарик розсліджує славянські старинности, народовіданє і письменство ³⁾.

В тім самім часі московський учений Востоков виступає з невеликою але багатою змістом Розвідкою о церковно-славянськїм язичі ⁴⁾, і тим положив певні підвалини до означеня взаємних відносин славянських язиків, а Ол. Павловський ⁵⁾ видає першу Граматику укр.-руської мови.

На чисто історичнім полі викликали подібний переверот Нібура критична історія старинного Риму ⁶⁾, в котрій він замість звичайного повторюваня легенд, глядить поясненя римської історії в політичних і економічних умовях життя римського народу. В подібнім розуміню присвятив Карль Отфрід Міллер ⁷⁾ свої труди грецькій історії, а до них прилучає ся яко третій основатель історичної школи німецької Фридр. Шльоссер ⁸⁾. Розвиток німецької історіографії мав вплив на успіхи науки в Славянщині, а особливо на українськоруску історіографію. Учені німецькі історіографи,

¹⁾ Німецька граMATика (1819), Старинности німецького права, Мітольогія та Історія і Словар німецької мови і Народні казки.

²⁾ В Institutiones linguae slavicae 1822.

³⁾ Історія славянських літератур (1826), Славянські старинности (1837), Славянська народопись (етнографія 1842). ⁴⁾ (1820) ⁵⁾ Пбг. 1818. ⁶⁾ 1811 і 1812. ⁷⁾ 1820 і сл. ⁸⁾ 1817 р. і сл.

переселені в Росію, кладуть підвалини до критичної історіографії давньої Руси, на чолі їх знаменитий Шлецер критичним виданем Несторової літописи¹⁾, Рускої Правди (котру видає також Раковецкий в Варшаві²⁾), починає ся збиране і видаванне літописий та історичних пам'ятників. В історії гляділи звязий з сучасністю, а історичні досліди підготовили неперечно процес національної свідомости, що розвивав ся опісля все дальше і щораз ширше захоплював прояви народного життя, освічуючи їх засобами науки і зростаючого суспільного почуття.

Европейська історична і фільологічна наука викликала опісля на Україні цілий ряд істориків і фільологів, що вже не яко дилетанти а самостійною роботою приложили ту наукову методу до материялу українсько-руської історії й народности.

Відроджене славянських народностей мало також великий вплив на розвиток самостійної літератури українсько-руської. Згадана в горі робота розбуджувала, прояснювала і зміцняла народну свідомість, а ся свідомість народна, сей інтерес народности на Руси ще більше був піддержуваний відгомном відродження славянських народностей. Се відроджене проявило ся під кінець XVIII ст. з одного боку під впливом західноєвропейських ідей свободи і народности, з другого-ж — таких подій як визволене Сербії з турецького ярма, змагане до народної рівноправности Чехів з Німцями, Словаків і Хорватів з Мадярами і т. д. Відроджене славянських племен, розпочате археологічними і етнографічними дослідами, проявило ся спершу романтичним ідеалізмом і мало в своїх починах ціху наукову і літературну, опісля-ж мало-помалу прибрало під впливом подій напрям національно-політичний. Західно-славянські народности, завмерлі під натиском германізму, оглядали ся мимохіть на свою минувшину і гляділи для себе моральної підмоги в ідеї про Славянщину, слабі сами в собі — они покладали ся на силу всего племені славянського. Тим способом проявило ся у них змагане до славянської взаїмности (славянофільство) задля обопільного опізнання а також змагане до солідарности славянських народів задля боротьби о народну рівноправність. Так зродила ся ідея панславізму у західних Славян (Словаків, Чехів).

Ся ідея славянофільства і панславізму приймала різні напрями, відповідно до того, хто сю ідею розповсюджував. Майже

¹⁾ 1802-8. ²⁾ 1822 р.

сучасно появляє ся она і в Московщині. Вправді вже в половині XVII ст. появляє ся на Україні хорватський св'ященик католицький Юрій Крижаннич як проповідник політичного панславизму (з примішкою церковної тенденції — ідеї панславянської церковної унії). Відтак виступає Крижаннич в Москві як критик відносин в Московщині, вказує хибні і недомагання московської суспільності і вказує на потребу могутого союзу всіх народів славянських. Та свою строгу критику московських відносин і сміливі політичні погляди відпокутував Крижаннич 15-літнім засланням на Сібір. Его ідея найшла тогочасну суспільність ще непригованою до таких змагань. Однак протягом XVIII ст. та ідея виступила неясно, і аж пізнійше виринула в новій формі, і то зовсім иньшій в Москві, а иньшій на Україні.

В двадцятих роках нашого століття Гегеліяньска філософія, якою переняло ся багато російських учених, освічених на німецьких університетах, також причинила ся до розвитку національної ідеї і мала оживляючий вплив на народну свідомість і научне зрозуміння народного духа. Розсліди на полі історії, археології та етнографії надали сему національному рухови реального змісту, котрий відтак у філософічно-історичній теорії виявив ся славянофільством. Се славянофільство гляділо за абстрактним національним принципом і находило заспокоєнє у власних обманах і мріях про етичну велич народу-велиття з над'ями висловленими вже Пушкином, що „славянські ріки зіллють ся в московськє морі“. Головна ідея московських славянофілів обмежала ся до окликів і панславянських поезій, що захід Європи є гнилий, а лише Слав'яни, іменно-ж Москалі є здоровим організмом, випосаженим багатими матеріальними засобами для успішного розвитку¹⁾.

Однак хоч московське славянофільство було у великій частині поетичною мрією і містило в собі багато неможливого і нереального, всеж таки причинило ся в Росії до розбудження і розвитку національної свідомости. Ідеалом славянофілів був на рід, хоч в ідеалі-

¹⁾ Ідея московського славянофільства набрала виразних форм у 40-их роках під впливом філософічно-історичних теорій Івана Кирєєвського і його брата етнографа Петра. Доімагичну сторону славянофільської теорії обробив талановитий диялектик, учений і поет Олексій Хомяков, що в своїх поетичних творах прославляв давню Росію, накликавав до збратання Слав'ян („Орелъ“) і визволення спід впливу „гнилого Заходу“, виставляючи ідеал окремої цивілізації славянської супроти західноєвропейської цивілізації, а православ'є супроти католицького Заходу. Історичну підкладку славянофільській школі дав Константин Аксаков, найрадикальнійший поміж славянофілами, що

зованю ёго було багато пересади. Вже се одно було сьміливою гадкою, звертати бачність на нарід яко живчик суспільного розвитку, яко основу національного життя в тій хвилі, коли закони ще не признавали народу, коли висші верстви суспільні уважали нарід лише робучою силою і ёго мало уважали. Славянофіли звернули тоді також бачність історичної науки на мало оброблювану задачу, щоби розкрити внутрішні елементи народного характеру, котрі єдино можуть кинути справдешне сьвітло на історичне значінє простолюдя, на минувшість і теперішність держави. В тім лежить заслуга славянофільства, що зійшло ся разом з новою історично-критичною наукою, котра звернула ся до розслідів народного життя, старовини і народної поезії, хоч славянофіли попадали і в ідеалістичнім пояснюваню старовини і народної поезії в грубі похибки, виказані опісля науковою критикою.

В супротивности до сеї централізаційної ідеї московських славянофілів розвинули українські учені т. зв. федеративну теорію, що вступала ся за права занедбаних мас народних, опираючи ся на історію північно-руських народоправств (Новгорода і Пскова), і виявила ся у вольнодумних змаганнях Кирило-Методієвського братства київського сорокових років.

Спеціальні моменти загально-європейські, що викликали ідею рівних прав чоловіка під впливом великої революції французької в кінцѣ XVIII ст., причинили ся також до літературної творчости в народнім дусі. Видвинули сю ідею головню французькі енциклопедисти (D'Alembert, Diderot, і ин.) а піддержували своїм впливом такі могучі уми як Вольтер, Руссо, Монтеске. З того часу проникає всюди суспільна думка о народі, виростає протягом нашого століття в цілий напрям, а находить тим легше вступ в руській су-

зображав у романтично закрашенім ідеалізмі минульщину Росії, уважаючи Москву осередком, звідки має вийти моральне визволенє висших верств московської суспільности, заневоленої Петром В., спід ярма Заходу. Історичні основи славянофільства розвивали також Шевірев, Самарин, містичний і неясний що до історичного становища Погодин і ин. З початком шістдесятих років набрала „об'єднательна“ ідея славянофільства більше політичного значіння і виявила ся в „Славянськім благотворительнім Обществі“ в Петербурзі з філіями, а се славянофільство і панславизм набрали виразних прикмет панрусизму. Головним стовпом сего московського панрусизму був Іван Аксаков (брат Константина), що спершу був притивником теорій свого брата. Видатним представителем сеї ідеї був також Катков, котрий всяке змаганє до розвитку національної індивідуальности пятавав „сепаратизмом“.

спільности, бо тут було відповіднійше до того поле, як де инде (давний вічевий устрій на Русі, північні рускі народоправства Новгород і Псков, козаччина і Запорожска Січ, недавне ще кріпацтво і т. д.). Та мисль пособляла витвореню і розповсюдженю ідеї свободи і рівноправности всіх верств українсько-руської суспільности.

Політичні моменти на останку, іменно під впливом Наполеонських воєн, підняли інтерес народности, розбудили між європейськими народами сьвідомість та ідею національности. Підбої Наполеона і єго змаганя, щоби Франції підчинити всю Європу, викликали велику реакцію в національнім напрямі. Сей напрям проявив ся в боротьбі за визволенє після катастрофи коло Москви (1812 р.). До сеї боротьби подали собі руки передовсім Росія і Пруси а відтак Австрія, щоби знищити верховладу Франції в Європі. Окликом в сій боротьбі було право народів на самостійне житє і сей оклик не тільки скріпив сьвідомість національної індивідуальности в згаданих державах, але ся сьвідомість уділила ся також меньшим славянським народам, що давнійше втратили політичну самостійність і завмерли, а виявила ся в згаданім в горі відродженю славянських народностей.

Всі ті наведені в горі ідеї і змаганя заходили на Україну або посередно через Польщу і Росію, або з ними безпосередно знакомили ся люди, що їздили здобувати собі осьвіту і науку в західній Європі. Тим способом будила ся і зростала національна сьвідомість на Україні, а як кожда з оживаючих народностей змагала до того, щоби витворити свою поезію, яко найліпший вираз індивідуальности, так і на Україні змаганє до народности виявило ся **почином нової доби письменства з виступленєм Івана Котляревского.**

Котляревский розпочав нову добу українсько-руского письменства перелицьованою Енеїдою. Живу народну мову найшов він уже в різдвяних і пасхальних віршах та драматичних інтермедиях, складаних на Україні в XVII і XVIII ст. а також черпав її з самого жерела устної народної словесности (народних оповідань і переказів з бувальщини), до якого він в своїх етнографічних заходах безпосередно дібрав ся. Він лише надав більше артистичну обрібку тим готовим вже формам, які найшов і в літературі і в устній словесности народній. Котляревский зірвав з уживаною давнійше в письменстві книжною мовою, виробленою на основі церковнословенського язика, не пішов

також слідом тих українських учених і письменників, що на півночі виробили нову літературну мову з великою перевагою проstonародного московського елемента, але впровадив в своїх писаннях живу народну мову українсько-руську, котру він наперед пильно виучував, записуючи народні пісні і слова, повіря, перекази і звичаї, як би підготовляючись до свого діла і тим доказав її пригідність в літературі.

Котляревський пішов дорогою народної традиції літературної і переняв сю готову гумористичну манеру, якою складано на Україні згадані в горі твори XVII і XVIII ст., в котрих пародіовано теми і особи біблійні, в котрих Христос і святи являють ся в свитах, чоботях і т. д.; отже й він так само змалював Олімпійських богів і Троянців. Котляревському були також знані поеми Вергілія і Скаррона ¹⁾. Крім того користувався він по троха і пародіованою Енеїдою Осипова ²⁾, котрий сильно наслідував травестовану Енеїду Блюмавера ³⁾, доповняючи при тім дещо з латинського оригіналу. Однак Котляревський держав ся лише фабули і канви оповідання Енеїди, а епізоди перерабляв оригінально і самостійно, скорочував оповідане і викидав багато епізодів і цілі пісні. На тій основі витворив Котляревський зовсім оригінальний світ картин і обставин з українського життя і надав всему своєрідний кольорит. Цілій обстанові і зверхности осіб надав Котляревський чисто-український, національний і народний характер. Характери і почування осіб зображені типово-українськими і незвичайно правдиво (н. пр. ігри, танці і обід Троянців у Дідони в I пісні, поминки і нові ігри в II піс., а опис пекла і раю в III піс. є майже зовсім самостійний, написаний під впливом народної творчости, особливо народних переказів про пекло і рай б. пр. народної легенди про не ко ль но го Мар ка, збереженої у віршованій формі в XVIII ст.; далше в IV піс. натаки про школу і домашнє уладженє). Тим способом Енеїда вийшла під впливом

¹⁾ Скаррон Павло, комічний поет французский. Головним єго твором є „Вергіль травестований“ (Vergile travesti) 1648—53 р.

²⁾ Осипов Микола, московский поет, видав 1791, 1792 і 1795 р. Енеїду перероблену з Блюмавера, користуючись притім і Енеїдою Вергіля.

³⁾ Блюмавер Альоїз (1755—1798 р.) німецкий поет, писав сатиричні й гумористичні вірші. Найважнішим єго твором є Virgil's Aeneis travestirt, 3 томи 1784—88, котрою Котляревський не користувався, не знавши німецької мови. Осипов і Блюмавер не довели своєї Енеїди до кінця, коли тимчасом Котляревський обняв всі події твору Вергіля.

української народної творчості широкою картиною народного побуту і самостійним твором літературним. Народність Енеїди підносить її понад уровень пародії — се широка картина українського життя суспільного в рамках пародії, в котрій вперше в артистичній літературній формі виступила вся Україна з своєю різко відзначеною індивідуальністю. При всім тім визначає ся Енеїда Котляревського великою свіжістю і бистроумністю, чого не достає Осипову, котрому імовірно була відома рукопись Котляревського ¹⁾.

Головною прикметою його пародії, подібно як і давніших гумористичних вірш, являє ся саморідний, Українцям вроджений гумор. Сей гумор не був книжним витвором або чимсь нанесеним в українсько-руське письменство, а витвореною суспільними й історичними обставинами видатною прикметою народного характеру, що не піддавав ся невгодинам життя а відносить ся з горячою любов'ю до народности. Сей природний гумор, що виявив ся і в устній літературі (в оповіданнях пародіованих, як. н. пр. Очаківська біда) і згаданих вже творах XVII і XVIII ст., як і в пізніших українських письменників (а через Українців — іменно Гоголя²⁾ — ввійшов і в московську літературу), становить характеристичну окремність українсько-руської літератури і мав вельми благотворний, оживляючий вплив, позаяк допоміг прибитим злиднями і невгодинами Українцям скоро розвинути нового духа.

Котляревський вибрав для свого першого твору жартовливу форму, бо в тім часі ледви чи була-б тодішня суспільність прийняла прихильно який инший рід українського письменства. Однак є в Енеїді й поважні місця, гуманні мысли, елегійні згадки минувшини (про Січ, про Гетьманщину) і драматичні сцени (розлука Дідони з Енеєм). Він пішов слідом українських анекдотистів, що черпали зміст своїх

¹⁾ Проф. Житецкий в Києві має рукопись Енеїди з 1791 р.

²⁾ Гоголь Микола (ур. 1809 р. в Полтавщині, ум. 1852 р., син сучасного Котляревському українського письменника Василя, автора комедії „Простак“), побіч Пушкіна найзнатіjšа поява в московськiм письменстві, був якийсь час професором історії в петербургськiм університеті. Хоч Українець родом, полишив Україну і переселив ся до Петербурга та писав свої твори лише московською мовою, спершу з українського життя „Вечери на хуторі“, „Тарас Бульба“, відтак „Ревізор“, комічно-сатиричну епопею прозову „Мертві Душі“ (всі вже переложені українсько-руською мовою). Їго твори визначають ся горячим ліризмом, буйною фантазією, природним живим гумором та їдкою сатирою. Їго твори мали незвичайний вплив і впровадили реалістичний напрям в московське письменство.

оповідань найчастіше в протонародного жита. Тим трафив він відразу до смаку тодішньої української суспільности освіченої, що в більшости ще не мала розуміння для національної самостійности, а із шкіль виносила такий погляд, що лише Ломоносова і Державина¹⁾ треба вважати взірцями високої мисли і високої мови літературної. Під веселою, непретенціональною покривкою пародії міг Котляревський виявити національні й суспільні ідеї, не вражаючи українського паньства, і поміж ним здобути прихильників для сих ідей.²⁾ В формі пародії Котляревський виказує хиби світських і духовних людей, які тяжили над українським народом, а ввійшовши в жите народу, надає всему народний колорит, і висловлює задля любови сего народу нераз поважні спомини з минувшини, які доводили читачів до свідомости національної³⁾. Тим способом перелицьована Енеїда Котляревського

¹⁾ Державин найзнатнійший лірик часів Катерини II. і взагалі що до сили і оригінальности таланту перший поет московський XVIII. ст. Особливо замітні его оди.

²⁾ Куліш з упередженням оцінює Енеїду і бачить в ній підлецуване паньству і глузоване в народних звичаїв, з нашої батьківщини, перековерзоване укр. мови (Лист III. з Хутора в II ч. Виїмок і „Основа“ 1861. I.); однак Куліш в „Хуторній поезії“ (1882) в значній часті відкликає сю оцінку несправедливу. Котляревський не щадив нікого, а бажав в рамках Енеїди виставити смішні сторони жита і всіх верств суспільних взагалі а не лише простолюди. Там всім дістало ся. З точки народного укр. світогляду він виказує також хиби Москалів і иньших народів.

³⁾ В описі бенкету даного Енеем (в II пісні) згадує Котляревський, що

У вікон школярі сьпівали —
Іграли в кобзи і сліпці..

Так н. пр. троянські гребці сьпівують між иньшим пісень

„козацьких, гарних запорожських“, —
„про Сагайдачного сьпівали, (III. піс.)
либонь сьпівали і про „Січ“

або на иньшій місці (IV піс.), описуючи латинське військо:

„Так вічної памяти, бувало
У нас в Гетьманщині колись,
Так просто військо шиковало,
Не знавши: стій, не шевелись!
Так славнії полки козацкі:
Лубенський, гадяцький, полтавський,
В шапках було, як мак цьвітуть...
Як гринуть, сотнями ударять,
Перед себе списі поставлять,
То мов метлою все метуть.“

крім сьміхотворних прикмет дістала також глибший етичний і національний підклад. В цілій поемі проявляє ся моральний принцип і надає Енеїді особливу ідейну основу, а не лише значіне жарту. Сьміхотворство Енеїди набирає глибшого значіня, бо спонукує до змагань для довершення чогось висшого в житю, до подвигнення з уладку і відповідно тому сатира Котляревського перенята високою мислю. Енеїда була першою в народній мові печатаною книжкою більшого об'єму (6 пісень), супротив котрого всі попередні вірші й інтермедії (розповсюджені звичайно в рукописах) були дрібницями і не виступали так перед очі. Також високоартистичною обрідкою теми запевнив Котляревський своему творови тривку вартість літературну і охочих читачів, а доказом сего є ся обставина, що Енеїда Котляревського пережила всі сучасні народні і по-являє ся щораз в нових виданях.

Поема Котляревського містить в собі також чимало яскравих картин, списаних скрайно реалістично, хоча комічне зображене українського побуту доведене иноді до карикатурности, названої в історії літератури котляревщиною.¹⁾ Однак цілію автора не була лише пуста насьмішка або забава, позаяк благородний настрій, чесність, понука і горяча любов до народу і правди проглядає зовсім виразно і по більшій часті все виповнено в дусі народного гумору. Так само і язык поеми чистий народний, енергічний, виразний і в високім ступні характеристичний і меткий, хоч иноді також простаковатий і не зовсім свобідний від московських примішок складні і форм. Енеїдою виявив Котляревський в блискучій формі і богатство народного языка і гумору, що скривав ся в глибині народної душі і звернув на се бачність і почування осьвічених Українців, що доси несвідомо любували ся народною мовою і слове-

¹⁾ Сю манеру комічно-карикатурного зображення народу, звану котляревщиною, перевяли сучасні й пізніші письменники як: Білецький-Носенко в жартовливій поемі „Горпинида або вхоплена Прозерпіна“, що була наслідованем Енеїди, Степан Писаревський в комічній вірші „Писулька до мого братухи Яцька“, Порфирій Кореницький в сатиричній поемі „Вечерниця“, що є карикатурним образом вечерниць (Сніп. 1841), Олександр Корсун в деяких „Українських повір'ях“ (тамже), Степан Олександрів в епічному творі „Вовкулака“ (1842), Константин Думитрашко в поемі „Жабомишодраківка“ (вільно переробленій з грецької комічної поеми „Βαρραχοννομαχία“ (1859), Грицько і Степан Карпенки, Ващенко-Захарченко, Забіла в поемі „Остап та Чорт“, Кухаренко в опереті „Чорноморський побит“ (1836) і ин.

сностю. В Енеїді утворив Котляревський з великим талантом в подробицях зовсім народний твір самостійний з широким народним напрямом.

Побіч гумористичного зображення народного життя, підняв ся Котляревський під впливом європейського ідеалістичного напрямку в сферу ідеалу, не затрачуючи і тут своєї народності і не зриваючи з народною творчістю. В драматичних творах „Наталка-Полтавка“ і „Москаль Чарівник“ зобразив Котляревський крім народного гумору також ідеальну сторону народного побуту і виявив другу прикмету народного українського характеру — сентиментальність. Однак се не та хороплива, неприродна сентиментальність, яку находимо в деяких тогочасних західноєвропейських творах або і в тогочасних творах московської літератури, а сентиментальність з глибини народної душі, з характеру українсько-русского народу. В сполученю гумору з природною сентиментальністю проявив ся справдешний характер українсько-русского народу. Се сполучене головних прикмет характеру українсько-русского народу — гумору з природною сентиментальністю — бачимо не лише у Котляревського, але й у багато пізніших письменників.

Найближшою понукою до написаня „Наталки Полтавки“ (1817) і „Москаля-Чарівника“ (1819) було невірне зображене українського побуту і характеру Українців в оперетці-водевілю кн. Шаховского п. в. Козакъ-стихотворецъ (написаній 1812, а напечатаній 1815 р.) і критика, яку визвала вистава сеї оперетки в Полтаві і Харкові. До сего спонукала Котляревського ще більше ся обставина, що мимо всіх похибок ся оперетка в Петербурзі мала дуже великий успіх, хоч кн. Шаховський України не тільки не бачив, але й зовсім не знав українського побуту.

В „Наталці Полтавці“ зобразив Котляревський вірно, хоч і не всесторонно рідну ему Полтавщину. Типи Полтавців виведені в ній реально. Пісні сеї оперети удачно зложені на народний лад. Так само і типи „Москаля-Чарівника“ не видумані а взяті з українського дійсного життя.

Полтава — перше огнище духового життя українсько-русского. Полтава, де уродив ся, жив і помер Котляревський, стала таким побитом першим огнищем, з котрого почала будити ся національна свідомість українсько-русского народу. Не остала без впливу на літературну діяльність Котляревського й ся обставина, що він родив ся в Полтавщині, де зберегли ся ще зовсім живо народні перекази України і піддержували народну свідомість (як

се показують записані там і надруковані опісля українські думи), де зберіг ся в повній чистоті український тип. Котляревський був отже змалку під вражієм української природи, українського життя і творчости. Під таким впливом почав Котляревський свою поетичну творчість, ведений любовю до народної мови і поезії, що опісля переходила поступово в любов до народности, хоч спершу не зовсім ще свідому.

Після Котляревського не появилось ся перших 15 літ нашого століття нічого замітного в українсько-руськім письменстві, гомоніла лише слава автора Енеїди. Їго твори мали незвичайний вплив на українсько-руське письменство, позаяк ціле покоління українських письменників пішло за мотивами його поезії, хоч деякі його наслідники переняли якраз комічний напрям його Енеїди, доведений в зображеню народу иноді до карикатурности (названої „котляревщиною“). Літературна діяльність Котляревського є епохальним зворотом в культурнім житю українсько-руського народу.

Харків — друге огнище духового життя українсько-руського.

З 1816-им роком починає ся жійший рух літературний а головним його огнищем стає Харків. Засноване університету в Харкові (1805) заходами українського патріота Василя Каравина, котрого задля страстної любови до просвіти називали українським Ломоносовим, чимало пособляло не тільки вишній освіті української молодіжи, але й розбудженю національної свідомости. Хоч як невелика ще в перших часах була наука на харківськім університеті, все-ж таки була она добродійна для живих умів, відкривала для них розумну діяльність і будила інтерес до місцевої історичної і народно-поетичної старовини. Університетська молодіж познакомлює ся за приводом професорів з західно-європейськими літературами в оригіналі і печатає переклади з німецького, французького, польського і інших славянських язиків. Заходом деяких професорів харківського університету засновано (вже 1816 р.) періодичне видане Український Вѣстникъ (одним з редакторів був також Григорій Квітка). Се був мовби півурядовий орган університету, а крім урядових оповіщень мав подавати також розвідки про Україну. Тим способом „Український Вѣстникъ“ став головним огнищем усеї громади українських вчених, етнографів і письменників.

В „Українськім Вѣстнику“ виступає з поетичними творами Петро Артемовський-Гулак. Спершу проявляє ся у Артемовського як і в Котляревського гумористично-сатиричний напрям, а відтак

звертає ся він до романтизму. Остра сатира Артемовского на самоволю українського панства і важку долю кріпаків („Пап та собака“) накликала на него чимало клопотів. Хоч опісля застановлено виданє „Українського Вістника“¹⁾, все-ж таки був він почином до цілої серії літературних видань, присвячених літературі, етнографії, статистиці й історії України.²⁾

Небавом по заснованю „Українського Вістника“ в Харкові і виданю „Наталки Полтавки“, визваної розвитком народної української свідомости і бажанєм вірного зображення українського побуту (в супротивности до карикатурного зображення у Шаховского), проявляє ся змаганє наукових дослідів української мови й етнографії. Се змаганє означило і вказало дальші напрями українського письменства і характеризує понуку, яка вела до розвитку сего письменства, а також перше її жерело — любов до рідного слова і народу в єго історичній минувшині і сучаснім побуті та заходи коло пильного вивчованя народного побуту і народної словесности. По Котляревскім вивели Павловский і Цертелєв на видівню сї плоди народного характеру і творчости, що доси крили ся вчасти в глибині народної душі, а вчасти не були належно оцінені, хоч в них були багаті скарби поезії. Ті характеристичні прикмети українсько-русского народу, іменно здібність до гумористичного світогляду а при тім глибина чувства, мусіли надати оригінальну цїху українській творчости.

Розгляньмо тепер труди на тім полі Павловского і Цертелєва.¹⁾

Павловский, що жив в Слобідській Україні, видав в Петербурзі першу Граматику малоросійского нарѣчя (1818 р.), в котрій вказав на деякі більші і меньші поетичні твори в народній мові з XVIII ст. і звернув бачність на силу чувства, гумор, простоту і реалізм української поезії. Він виказав, що українсько-руска мова пригідна не лише до легкої поезії і карі-

¹⁾ 1829 р.

²⁾ „Славянин“, відтак альманахи — як „Сніп“ Олександра Корсуна (1841), „Молодик“ Бецого в двох томах (1843—44) і ин. В тих альманахах печатали свої першовдвіти молоді поети ліричні Петренко, Щоголів, Афаназієв-Чужбинський а дещо і Шевченко.

¹⁾ Кн. Цертелєв († 1869 р.) був в 30-их роках помічником куратора Харківского шкільного округу і причинив ся враз з архієпископом Інокентієм до заборони дисертації магістерської Костомарова (див. єго біографію) про унію.

катурного зображення народного побуту, але до чогось вишого, треба лише піднести просвіту на Україні.

Одного року з Граматикою Павловського появляє ся розвідка кн. **Цертелева** „О старинныхъ малороссійскихъ пѣсняхъ.“¹⁾ До сего спонукав его український патріотизм, любов до українсько-руської народности, як і перші неясні здогади про научну вагу народно-поетичнихъ пам'ятників. Ёму припав в народнихъ пісняхъ до впадоби відблискъ поетичного гeнiя народу, его чарувала сила чувства і краса зображення, вінъ заявляв, що українсько-руська мова, що колись панувала на Україні, не менше спосібна до поезії якъ инші мови. Гарні Оссіянові описи бурі ледви чи містять в собі більше живости і вірности. В розвідкахъ про українські казки і пісні та їхъ віршовий склад проявляла ся у кн. Цертелева щоразъ більша свідомість народности і в імя народности звертає вінъ бачність письменників на народну поезію і потребу розслідування рідної природи, звичаїв, вдачі українсько-руського народу і его мови. Порівнюючи українські думи з творами Гомера і Оссіяна, звертає Цертелев на се увагу, що хто хоче бути добрим народнимъ письменникомъ а особливо народнимъ поетомъ, хто хоче дати народний кольоритъ своїмъ творамъ, сей повиненъ студіювати твори народної словесности. Вінъ указує такожъ і на konieczність народности в ріднімъ письменстві, про що сучасно писали і в тодішній польській літературі [Бродзінський²⁾ „O poezyi romantycznej“, Міцкевич³⁾ „O klasycznosci i romantycznosci“]. Сими розвідками якъ

¹⁾ Відтакъ передрукувавъ вінъ сю розвідку у виданю „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней“ (1819). Книжку сю присвятивъ Цертелевъ бувшому міністру Дмитру Троциньському, що проживавъ у відставці на Україні і бувъ свого роду осередкомъ любителівъ української старовини.

²⁾ Бродзінський Казимир, знатний польський поетъ і критикъ (ур. 1791 в Кролівці, в бохенськiмъ пов., ум. 1835 в Дрезні), бувъ професоромъ польської літератури в університеті варшавськiмъ. З поетичнихъ творівъ найбільшъ визначає ся простотою і красою іділи з життя краківського люду „Wieslaw“. Естетичними і критичними розвідками причинивъ ся Бродзінський до побіди нової романтичної школи поетичної.

³⁾ Міцкевичъ Адам, реформаторъ польської літератури і найзнаменитіший польський поетъ (ур. 1798 на Литві коло Новгородка ум. 1855 в Царгороді, спочиває в Кракові, на Вавелю). Бувъ проф. гімн. в Ковні. Видані 1822 р. дрібні поезії, баллади, романси, повість поетична „Grażyna“ і ин. викликали боротьбу з класиками і дали почин новій добі в польській літературі. Підчасъ переслідування польської молодіжи у Вільні арештовано і Міцкевича і вивезено до Петербурга, відтакъ до Одеси (з того часу „Sonety krymskie“). Опісля вислано

і виданєм народних пісень прилучив ся кн. Цертелев під впливом романтизму до сучасного руху відродження славянських народностей. З того часу українські письменники стали етнографами як перед ними Котляревський і переняли ся романтичним жаром для народности. Таким способом любов до народности викликала перші проби української етнографії, а зливаючись поступенно з романтичним рухом і черпаючи одушевлене в ідеї славянського відродження, довела до розвитку українсько-руського письменства нової доби.

Михайло Максимович¹⁾ виступає вісім літ пізніше, після сеї першої проби кн. Цертелева на полі української етнографії з більше означеним поглядом на істоту й історичне значінє народної поезії і видає *Українські народні пісні*.²⁾ Під впливом народно-романтичного напрямку, який процвітав на Україні особливо в 20-их і 30-их роках XIX. ст., висказував Максимович думки та ідеї про потребу самостійного розвитку національних основ і звороту від штучного і вимушеного писання в літературі до

его в Москву (де написав поему „Konrad Wallenrod“, що вельми загрівала національні почування польської молодіжи). Пізніше подорожував по Європі, поселив ся в Парижі і після повстання (1830 р.) видав там евангельским стилем написані „Księgi pielgrzymstwa polskiego“, в котрих вказує на минувшину і будучину Польщі. Головним твором, найкрасше викінченим, єсть епосем „Pan Tadeusz“ (вид. 1834). До більших творів належать „Dziady“, написані в драматичній формі. Міцкевич взяв ся опісля до пильних студій історії, іменно Славянщини і заняв катедру славянських літератур в Collège de France (Kurs literatury słowiańskiej 4 томи), однак в тім часі підпав впливови месіянїзму Товіянського і втратив професуру.

¹⁾ Максимович Михайло ур. коло Зодотоноші в Полтавщині (1804 р. ум. 1873 р.) був спершу професором ботаніки в університеті в Москві а відтак професором московської літератури в київскім університеті. В історичних розвідках поясняв він різні питання з княжих часів, з середньої і козацької доби України-Руси. Написав чимало історично-топографічних дослідів про Київ і околицю, а також кілька археологічних статей, розвідки етнографічні про народний побут, народний календар, повірі, перекази. В язикових розвідках збивав погляди Погодина, будьто би Україна заселила ся українсько-руським племенем аж по спустошеню України Татарами. Написав також між иньшими „Историю давного руского письменства.“ Українською мовою переложив він „Псалми Давидові“ і „Слово о полку Игоревім“, до котрого дав цінний коментар і писав також оригінальні поезії українською мовою. Деякі з его розвідок перестаріли ся наслідком пізніших фільологічних, історичних і етнографічних дослідів.

²⁾ Перший збірник 1827 р., другий 1834 р. третій 1849 р.

природи, до народности. В своїй річі, читаній в московськiм унiверситетi, висловлює вiн погляд, що „самостійність повинна бути конечно участію народу, котрий хоче жити плодотворним життєм i лишити спадчину потомним поколiнням, бо там нема житя, де нема самостійного розвитку.“ Однак сi погляди Максимовича про самостійний розвиток народу i про народність були доволi неясні i невизначні та зливали ся з розумiнем офіційної народности російської. Все-ж таки в его науково-літературних працях, а іменно в критичних розвідках з історії й археології України, особливо-ж Києва, в замітних дослiдах з української етнографії i мови i в его збiрниках українських пісень були головною i визначною прикметою его українські змаганя.

Збiрник українських пісень довiв Максимовича до знакомства его з Миколою Гоголем, що опісля перемiнило ся в щиріу приязнь. Гоголь був очарований Україною, її старовиною i піснями, задумував написати історію України, забрав ся також до української етнографії а добутком сего етнографованя були его твори, з котрих починає ся i в московськiм письменствi нова доба народної свiдомости. Збiрник сей не остав без впливу i на гiнiяльного московського поета Пушкіна ¹⁾, котрий під впливом українських пісень написав свою поему „Полтава“, оден з перших творiв московського письменства з чертами народности в темi i в характеристиках. Приязнь Пушкіна, плодотворна для Гоголя, не обійшлась

¹⁾ Пушкін Олександр (ур. 1799 в Москві, ум. 1837) вихований по французки, але з уст няньки-мужички пізнав народну московську словесність i мову i полюбив народне житє. В тайних вільнодумних кружках пізнав вiн романтизм захiдно-європейський, з котрим були в тiсних взаєминах літературні інтереси московської освіченої верстви суспільности. Перша романтична поема Пушкіна — „Русланъ и Людмила“ (1820) викликала там боротьбу проти класицизму i Пушкін став головою романтичної школи. Опісля підляг вiн могутньому впливови англійського поета Байрона, що відбив ся в пізнійших его епічних творах з кавказкого житя, Криму i Бесарабії. Під впливом Байроновоi фантастичної поеми „Мазепа“, написав вiн епічну поему „Полтава“ однак на реальних основах. Наслiдком історичних студій як i Шекспіра та Гiтото вiзволив ся вiн з Байронізму, а вiйшовши в кружок письменників в Москві (в котрiм обертав ся i Міцкевич) написав драму „Борисъ Годуновъ“, в котрій вперше проявив ся яко національний поет. В дрібних поетичних творах его проявляють ся вже зачатки реалізму. В головнiм творi его житя, віршованiм романi Евгеній Онегінъ відбили ся найрізвородніші хвилі его житя, як у Фаветі Гiтото, а хоч недостає ему одноцiльности, має реалістичну вартість i національне значiне. В его ліричних творах пробиває ся его ціле житє, цілий внутрішній розвиток i его світогляд.

і без взаємного впливу Гоголя на Пушкіна а навіть на Жуковського¹⁾, котрий, хоч старший від них і консервативний, звернув пильну бачність на народну поезію.

Хоч Максимович в своїх історично-етнографічних працях був перенятий любовю до рідного краю і народного життя, однак не був він українофілом в пізнійшій розуміню. Виріс він в школі московського романтизму, що почав приймати народний кольорит, а з свого боку вніс в него український відтінок, після його погляду мов би провінціональний. Він був переконаний, що українська мова може бути мовою поезії, але не може бути мовою ані освіченої суспільности, ані мовою науки.

Романтичний напрям в українськiм письменствi. Етнографічне й історичне вивчення українсько-русского народу вводить в українське письменство романтичний напрям, що проявляє ся у письменників харківської громади, для котрої харківський університет був науковим і духовим осередком. Українська народна поезія і перекази одушевили навіть молодого Срезневського,²⁾ уродженого в північній Росії, але вихованого на Україні, особливо в Харкові, до праці на тім полі, так що довгий час був він авторитетом в українській етнографії. Змалку знакомий з Артемовским-Гулаком і з пізнійшим письменником Григорієм Квіткою і їх приятелями, став Срезневський горячим Українцем. Під впливом ученого професора Даниловича Срезневський і його товариші-ровесники Бо-

¹⁾ Жуковский Василь (1783 — 1852), званий в історії московського письменства Колумбом романтизму, познакомив ся вже замолоду з європейськими мовами. Вже його перші балади „Людмила“ після Біргерової „Ленори“ і „Світлана“, як і переклади з Гетого, Шіллера і ин. викликали велике вражінє в московській суспільности. Ставши відтак учителем пізнішого царя Олександра II., заслужив собі добру славу своїм гуманним і виховуючим впливом. Гуманній вдачі Жуковского завдячував і Шевченко своє визволенє з кріпацтва. Перервавши на якийсь час літературні праці, взяв ся опісля Жуковский знов до дальших перекладів з Шіллера, Гомера і ин. Їго переклади визначають ся вельми гарною формою. Перекладами з Шіллера познакомив Росію з німецьким ідеалізмом, а під впливом Байрона вніс в московську літературу фантастичний романтизм.

²⁾ Срезневський Ізмаїл був родом з Московщини, але проживши молодий вік на Україні, в Харкові, де його отець був професором університету, став ентузіастом української старовини. Срезневський почав з 1826 р. збирати народні пісні і видрукував 1831 р. в „Українськiм альманаху“, а відтак (1833—38) видав в Харкові „Запорожскую Старину“ в шести частих.

ровиковский ¹⁾, Корсун ²⁾, Метлиньский, Костомарів, рано ознайомилися з польським язиком і письменством, особливо з поетами Бродзінським і Міцкевичем та поетами т. зв. української школи Богданом Залеским ³⁾, Гоциньським ⁴⁾, Мальчевським ⁵⁾ а крім того з важливішими трудами різних польських учених з обсягу польської історії і славянської старовини [Нарушевич ⁶⁾, Чацккий ⁷⁾, Мацейовський ⁸⁾, Войціцккий ⁹⁾ і ин.]. Діла Караджича і близьке зна-

¹⁾ Боровиковский Лев ур. 1811 в Полтавщині (в Хоролі), учився в харківському університеті і був учителем гімназії в Полтаві. Писав байки, балади і думи. Їго байки (видані Метлиньським 1852 р.) не визначають ся ані сатиричним талантом, ані природним гумором, а є лише легкими, невикінченими картинками суспільних хиб на Україні. Переложив також Міцкевичево Фариса.

²⁾ Корсун Олександр, поміщик з Полтавщини, учився мабуть в харківському університеті і стояв в літературній звязи з Порфірієм Кореницьким, Степаном і Петром Писаревськими, учениками харківської колеїї, з Костомаровом і Мих. Петренком, студентами харк. університету, з котрими видав альманах Сніп (1841). Їго епічні писання „Українські повіря“ основані на народних переказах і в них проявляють ся сліди „котлярєвщини“. Він був одним з перших українських славянофілів і відносив ся симпатично до чеських славянофілів Вячеслава Ганки і Франца Челяковського.

³⁾ Залеский Богдан (1802—1886 р.), найзнатнійший з польсько-української школи. З його творів замітні історичні Думи, котрих темою козаччина, тужливі і гармонійні Думки і Русалки, основані на народних повір'ях і забобнах (дещо переложив рускою мовою Волод. Терлецький), з поем Duch od stepu.

⁴⁾ Гоциньский Северин (1802—1876), автор поеми Zamek Kaniowski (1828), котрого основою коліївщина Багато прикмет поетичних має описова поема Sobótki.

⁵⁾ Мальчевский Антін (1793—1826), автор одної з найзнатнійших поем в польській літературі „Maгуа“, основаної на волинським переказі, перенесенім на землю України.

⁶⁾ Нарушевич Адам, (1733—1796) поет та історик. Головний його твір Dzieje narodu polskiego (6 томів) сягає лише до смертя Пястів. З поетичних його творів визначають ся ідилії сатири поетичним полетом.

⁷⁾ Чацккий Тадей (1765—1813) основатель і директор Кременецкого ліцея, описав заступник куратора шкіл, оснував своїм коштом багато шкіл і заохочував молодіж до любови польського народного життя і побуту. З його творів замітне діло O litewskich i polskich prawach, 2 томи.

⁸⁾ Мацейовский Вацлав Олександр (1793—1883) проф. права в університеті варшавським і історик. Їго головний твір Historia prawodawstw słowiańskich (6 томів). Більш як всі иньші польські учені був він прихильником ідеї панславизму.

⁹⁾ Войціцккий Казимир Владислав (1807—1879) збирав і видав Przy-słowia (3 томи 1830), Pieśni ludu polskiego, ruskiego i białoruskiego (2 томи

комство з основателем харківського університету Каразином, що симпатизував з Сербами, розбудили у Срезневського інтерес до полудневих Славян і тим способом вже тоді став він горячим славянолюбом, поки ще об'їхав славянські землі. Срезневський виступає вже в ранім віці яко ревний збирач і дослідник пам'яток народної словесности і української старовини ¹⁾. В вельми цікавій розвідці ²⁾ доказує він, що український язик є язиком, а не нарічієм московского або польского, як деякі думали, що се оден з найбогатших язиків славянських, що не уступає чеському в богатстві висловів, польскому в живописности, сербскому в милозвучности, а хоч ще не вироблений, може з літературними язиками рівняти ся в синтактичній гнучкости і богатстві і має літературу будучину. Ся і инші розвідки Срезневського поставили его високо посеред письменників і збирачів української старовини народної в 30-их роках. Він визначав ся як і его ровесники і товариші горячою любовю до української народности і старовини, пильно вивчував народну словесність і жите. Була се та романтична народність, яка тоді проявляла ся в літературних відносинах до народу і починала ся історично-етнографічними дослідями. Але велика заслуга сеї романтичної народности є в тім, що та відчувала велику наукову і морально-суспільну вагу вивчення народу і вплив ідеї народної на свідомість суспільности і дійсне жите. Заслугою романтиків було, що они гляділи в народнім житю єї внутрішнього зміслу історичного і побутового, але помиляли ся в переведеню сеї задачі, думаючи, що се важне питанє може рішити поезія і чувство. Питанє се могло бути рішене цілою чергою історично-філологічних наук і поважним поставленем суспільного питаня.

Етнографічне вивченє українсько-рускої народности довело перших українських письменників до горячого переконаня на певне право розвитку самостійної літератури українсько-рускої, а Костомарів вже тоді (1844 р. в альманаху „Молодик“) висловив свій погляд про окремішність українсько-рускої народности від московскої.

Початки українського славянофільства. Сі українські трудовники, що з любови до народности видали перші проби укра-

1836), Klechdy (2 томи 1837), Stare gawędy (1840); написав також *Historja literatury polskiej w zarysach* (4 т.) і оснував науково-літер. місячник *Biblioteka Warszawska*, що й доси там виходить.

¹⁾ В 1838 починає видавати „Українській Сборник“ рід української бібліотеки.

²⁾ Взгляд на памятники Украинской народной словесности 1834.

їнської етнографії, котра розвивала ся поступенно з романтичним рухом, черпали крім того також живого духа в ідеї славянського відродження. Вже основатель харківського університету Каразин носив ся в Харкові з панславянськими плянами і піддавав цареві Олександрови І. свої мрії про панславянське царство¹⁾. Окрім Срезневського, що видав словацкі пісні і перекладав та поясняв чеські пам'ятники, виступає також Корсун яко оден з перших українських славянолюбців. В добі відродження західно славянських народів зносив ся він з чеськими письменниками Ганкою²⁾ і Челяковским³⁾. В самім Харкові жило багато Поляків і задля того було можливим зближенє до польських кружків і польської літератури. Метлинський і Костомарів стали учити ся польської, чеської і сербської мови і проявляли живий інтерес для славянських літератур, а найвидатнішим репрезентантом того славянолюбства харківської громади був Срезневський. Таким способом в Харкові положено початок українському славянофільству під впливом вивчення славянських літератур і народностей.

Подібні думки проявляють ся також в творах польських письменників 20-их і 30-их років, котрі змагали також до вивчення народної душі, народного характеру і устної поезії народної. Велику славу в польській літературі здобув собі яко ініціатор вивчення народу Адам Чарноцкий⁴⁾ і положив основи до нового напрямку

¹⁾ Мабуть відозвав ся тут відгомін давних зносин України з полудневою Славянщиною, коли Серби приходили учити ся в Київській Академії, або коли в минувшім століттю поселяли ся на Україні сербські виходці.

²⁾ Ганка Вичеслав (1791—1861 р.), бібліотекар Ческого Народного Музея. Писав поезії, перекладав знатніші твори поетичні славянських літератур, видавав пам'ятники чеського письменства, між иншими Короледворську Рукопись (1819), котру вважають его фальсифікатом.

³⁾ Челяковский Франц (1799—1852) був в Празі професором славянських язиків і літератур, оден з найзнатніших чеських поетів; перекладав поетичні твори иньших славянських літератур (також і з українсько-рускої) і народні пісні.

⁴⁾ Чарноцкий Адам (псевдонім его Zorjan Dolega Chodakowski 1784—1825) походив з миського воеводства і вже замолоду пильно вивчував історію, народну поезію, давні перекази, звичаї і старовину. Сей інтерес з сухого книжного антикварства переніс він на живу ниву народности. Перша его праця наукова появиля ся, коли він ще займав ся дослідями на Україні, в Польщі і в Галичині, п. з. *O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem* (1818 р.). Рукописний збірник українських народних пісень, зібраних Ходаковским (всіх до тисяч), дістав ся українському письменникови Науменку, котрий приладив его до друку. Незначну частину пісень з того збірника подав в своїм виданю Максимович.

польській поезії в творах Бродзінського, Міцкевича і української школи. Він з жаром накликав до пильного вивчення історії, до збирання народних переказів і пісень, до плекання національної поезії і переніс свій інтерес до старовини з сухого книжного антикварства на живу ниву народности. Чарноцький учив, що треба іти в нарід не лише для того, щоби зібрати між ним етнографічний матеріал, але й зжити ся з ним, зрозуміти его народну душу і вдачу, котрі творять народний характер і поезію. Хоч не мав він основної науки з обсягу археології й історії, однак бистроумним здогадом в народній старовині помітив такі сторони предмету, що опісля дійсно ввійшли в обсяг науки. Напряв сей, намічений Чарноцьким, проявляє ся вже у Вороніча ¹⁾, Бродзінського, Грабовського ²⁾, Крашевського ³⁾ і ин.

І в творах московських письменників, як вже в горі вказано, проявляє ся ідея славянолюбства під впливом романтичного народодовідання спершу яко національний науково-літературний напряв, поки опісля не довела до витворення сторонництва з політичними змаганнями благотворительних комітетів.

Григорій Квітка-Основьяненко (див. житєпись низше) був найвидатнішим українським письменником харківської громади. Літературну діяльність почав він вельми рано романами в московській мові, однак запевнив собі визначне місце в письменстві українськими повістями, в котрих проявляє ся подвійна характерна черта народного типу (як у Котляревського): сатирично-гумористична і чу-

¹⁾ Вороніч (1757—1829), архієпископ варшавський і примає, знатний проповідник. Поетичні его твори, навівши тугою, визначають ся горячою любовю свого народу (*Pieśni wiejskie*, *Hymn do Boga*), меньше удатні его епічні твори (*Świątynia Sybilli*, *Lechiada*).

²⁾ Грабовський Михайло (ур. 1805 на Україні, ум. 1863 в Варшаві яко директор віділу просвіти в комісії просвіти і визнаць) був поетом, і критиком. З повістий з українського житя: *Koliszczyzna i stepy* (1838), *Opowiadania Kurennego* (1860), *Pan starosta Kaniowski* (1856), *Zamięć w stepach* (1862). Критичними студіями (між иньшими *Literatura i Krytyka*) виховав новішу польську літературу. Мав чималий вплив на українських письменників.

³⁾ Крашевський Йосиф Ігнатій, оден з найзнаменитших і найбільш плодovitих письменників (ур. 1812 в Варшаві ум. 1887 р. і спочивав в Кракові). Працював на різних полях літератури та науки і написав окрім многих журнальних статей около 450 томів, переважно оповідань і романів, котрих випер з польскої суспільности французьку лектуру (з україн. житя: *Ułana*, *Ostap Bondareczuk*, *Jaryna*, *Chata za wsią*, драма *Halszka z Ostroga*), вельми цінні его *Studia literackie* і ин.

тливо-ідеалістична. Квітка став творцем реальної повісти з народного життя, коли в московськiм письменстві про то ще й мови не було. Він найшов сам і форму і зміст для своїх творів, не слідуючи нікому і нікого не наслідуючи; він виводив лише живими красками і образовою, повною життя мовою то, що його окружало. Квітка умів в своїх повістях передавати і етнографічні черти народного побуту і самі задушевні народні почування. Яко повістяр-етнограф перевишив він свого сучасника Миколу Гоголя, хоч багато уступав єму що до артистичної будови. Вірне зображенє українського життя народного і звичаїв, а іменно української жєнщини з великою поетичною правдою надає Квітчиним повістям великої цїни. Задля того мали єго повісти незвичайний вплив на всю читаючу публику на Україні; они чарували всіх навіть неграмотних селян, коли їм читано Квітчині твори. Квітка умів в своїх повістях злучити традиційну релігійність українсько-руського народу в ширшій суспільній значію уобичаєня (яка проявляє ся так наглядно в народних думках) з новочасними ідеями вселюдськими. Окрім того Квітка в Листах до любезних земляків заговорив до простолюда про загальні але доторкуючі єго сучасні обставини такою щирою мовою, як ні оден з єго попередників і сучасників і тим підготовив дорогу популярно-просвітній літературі українській, якій не дали як слід розвинути ся важкі цензурні обставини. Діяльність Квітки на літературній ниві має неперечно історичне значінє, позаяк своєю чутливістю для народного життя і єго прикмет відкрив він нову літературну дорогу, якою опісля за ним пішли українські письменники. Єго заслуга ще без міри велика й тим, що він зумів як справдений народний письменник заговорити до народу живою, щирою і простодушною мовою і тим розбудити єго народну свідомість. Тим то справедливо замічає Куліш (гл. III лист з хутора в II ч. Виїмок), що тогочасна суспільність українська, перенята вже городянськими звичаями й думками, почула глибоко в серці, що ми — ми". Квітка став творцем української повісти і української народної прози.

Але й в суспільнім руху і громадськiм житю в Харкові заняв Квітка поважне і визначне становище. Він був директором міського театру, для котрого писав свої драматичні твори, директором заснованого за єго приводом „Інституту для дворянських дівчат“, для котрого прийіс в жертву майже все своє майно, повітовим маршалом і т. и.

Громада українських письменників в Харкові. Около Квітки-Основяненка, найвиднійшого тоді українського письменника, скупляється українська молодіж, що вчила ся тоді в харківській університеті і ціла громада молодих письменників. Окрім згаданих вже в горі Боровиковського, Корсуна, Степана і Петра Писаревських, Срезневського, Костомарова і Метлиньського належали до харківської літературної громади лірики Петренко¹⁾, Щоголів²⁾ і ин. В звязи (хоч не безпосередній) з харківською громадою стояв **Гребінка**, голова українських байкарів. Познакомившись в Квіткою, видає він в альманасі „Ластівка“ (Штб. 1841) твори тогочасних письменників українських, зібрані мабуть Квіткою задля задумованого ним періодичного видання. Гребінка послугує ся в своїх приказах також жартовливим тоном; одначе доторкує ся в них вельми болючих сторін суспільного життя на Україні а перекладом Пушкинової поеми „Полтава“ при всіх її недостахах показав спосібність українсько-руської мови до поважних творів літературних. Певним доказом живого руху літературного, розбуженого харківською громадою, можуть також стати видавані в Харкові альманаси (Корсуна Сніп річник перший, що вказує на замір дальшого видавання, Бецкого Молодик 2 томи), а визначний московський критик Белінський справедливо замічав на тій основі, що „Харків є неначе столицею України, отже й столицею українського письменства, української прози а особливо української поезії.“ До сеї доби літературної належить Макаровський³⁾, Кирило Тополя своїми романтичними сценами

¹⁾ Петренко Михайло виступив з своїми Думками в Снопі Корсуна 1841 р.

²⁾ Щоголів Яків (ур. 1824 р. в Харківщині, ум. 1898 в Харкові), виховував ся в редігійнім дусі під доглядом матери, в гімназії познакомив ся з творами московських романтиків Батюшкова, Жуковського і Лермонтова і вже в гімназії писав московські вірші в сентиментально-ідеальнім напрямі. Професори харк. університету Срезневський і Метлиньський пораяли ему вступити на філільогічний виділ і так війшов він в ідеалістичну студентську громаду 40-их років. Дізнавав також щирої прихильности проф. Артемовського-Гулака. За приводом Метлиньського став він писати українські вірші, але дещо з них появилось аж в Кулішевій „Хаті“ (1860). В р. 1881 видав він збірник своїх ліричних поезій п. з. „Ворскло“ а в 1897 другий збірник „Слобожанщина“. Щоголів був поет цілою душею і всіми своїми почуттями і почував все гарне на світі; але він був більш поет-обсерватор. Мова его гарна, хоч не зовсім свобідна від чужих примішок.

³⁾ Макаровський Михайло (1783.—1846), син священника в Полтавщині, осягнув доволі значну на той час освіту (знав язики латинський, фран-

з народного побуту Чари, псевдонім. Ісько Материнка (Осип Бодяньский), що вже в молодім віці виступив з українськими віршами а також з повним знанем народної мови оповів „Наські українські казки“ і псевдонім Амврозій Могила (згадуваний вже Метлинський). Сі два останні трудили ся також на науковій ниві і своїми научними дослідями чымало причинили ся до дальшого проясненя українського літературного питання і народної свідомости.

Бодяньский¹⁾ вельми заслужив ся цінним видавництвом „Чтенія Московск. Общества Исторіи и Древностей“, котрі містили в собі справдешню бібліотеку, необхідну для кожного історика, археолога, етнографа, фільолога, історика літератури українсько-рускої, але й взагалі славянської. В своїх наукових і критичних розвідках відносив ся він з великим жаром до українсько-рускої народности,

русский і німецкий), був домашнім учителем у поміщиків Корсуна, Кулябки і ин. і під кінець життя написав дві поеми „Наталя“ і „Гарасько“. Особливо перша з них, хоч доволі позабута, остане справдешнім літературним жемчугом. Зміст сего епосу такий: Харитина з дочкою Наталею горюють, бо її чоловік пішов в погоні за Дунай і пропав без вісти. Наталю стрічає чумак Опанас і они подружили ся взаємно. Отець Опанаса згоджує ся на подружжє его з Наталею. Підчас весіля являє ся отець Наталі і віддає її зароблений за Дунаєм гріш. Живопись сего епосу дигне сільською патріархальною простотою і блистить такими живими красками, що ніколи не перестаріє ся. Макаровский поет вповні національний, проникнутий духом і образами селяньского жити і світогляду. Друга поема, в котрій Гарасько, діставшись в черкеський полон, женить ся з сестрою черкеса, прийняшою християнство, павіяна Пушкиновим „Кавказким пльвником“. Обидві поеми напечатав ученик Макаровского, Метлинський, в Южно-рускім Збірнику (1854).

¹⁾ Бодяньский Осип (1808—1876) ур. в Полтавщині в м. Варві, учив ся в полтавській духовній семинарії, опісля в московській університеті і в 1837 боронив маістерську дисертацію „О народной поэзии славянскихъ племенъ“, виїхав відтак за границу для дальших студій історії і літератур славянських і заняв опісля катедру славянських язиків в Москві. Він переложив московскою мовою Шафарикові „Славянську народопись“ і „Славянскі Старинности“. Яко секретар „Общества исторіи и древностей російскихъ“ видав він (від 1846—1848) 23 томи многоцїнного історично-фільологічного збірника п. з. „Чтенія“. Строгість тодішньої цензури Миколаївських часів доходила до того, що Бодяньский задля поміщеня перекладу в „Чтеніяхъ“ Англичанина Флетчера про его подорож по Росії стратив професуру і секретарство але в 1849 р. знов вернув на катедру. В „Чтеніяхъ“ подав Бодяньский крім „Исторіи Русовъ“ також Літопись Самовидця і багато иньших літописей і жерел до історії України-Руси, а також чотиретомовий Збірник пісень Галицкої і Угорської Руси Я. Головацкого. Він видав також замітну розвідку „О времени происхожденія славянскихъ письменъ“.

а вказуючи на багатство українсько-рускої народної поезії, добачає в появі українських повістей Квітки-Основ'яненка спроможність для Українців, зайняти почесне місце і виробити свою прозу.

Метлинський не орудував вправді значнішими науковими за-собами ані в літературі ані в університетській аудиторії, позаяк харківський університет не мав ще тоді знатних наукових сил. Але в Метлинськiм міцно утвердила ся любов до української народности й він мав добрий вплив на своїх слухачів та впоював їм любов до письменства, вивчення народного побуту а тим самим доводив їх до народної свідомости. Українські бандуристи і студенти, знавці українських пісень і напівів, були у него частими гістьми. Любов до народности була у него вродженим чувством, впоєним ему змалку вражіннями українського життя і опісля злило ся оно з романтичним ідеалізмом, що падав відтак напрям літературним і етнографічним змаганням Метлинського. Головним трудом Метлинського був збірник народних пісень, а народну словесність уважає він головним жерелом, з якого повинні черпати письменники і збагачувати та розвивати літературну мову. Він відносив ся до народної поезії з романтичним ідеалізмом, потрібним тоді для вироблення вірнішого розуміння про сей предмет, але ще мало зрозумілим для тодішньої суспільности. Метлинський висловив погляд, що труди для вивчення народу і розвитку народної мови є для нас моральною konieczністю, позаяк розповсюджують нашу самосвідомість і вирабляють в народі почуте свого достоїнства. До тих поглядів прилучили ся у Метлинського всеславянські почування, а їх вислідом були єго переклади з поезій Челяковського, Колляра, Короледворської рукописи, з сербських і польських поетів.

Відносини української літератури до народу і головні її цїхи.

Вивчене народности а особливо народна поезія — були головним, живучим жерелом української літературної творчости. Задля того українська література визначала ся уже в перших починах оригінальним змістом і стилем та оригінальним кольоритом. В своїх починах обмежувала ся народна література українська до сорокових років лише зображенєм народного побуту в формі повістей і оповідань, драматичних творів або поезій в народнім тоні і не йшла дальше простого зображення. Народність була головною спонукою літературної творчости, однак народність тодішніх письменників — не виключаючи навіть Квітки — як каже Костомарів, се мовби зеркало наведене на народний побут: після того,

яке зеркало, в нїм з більшою або меншою вірністю і повнотою відбиває ся народне жите, народний побут. Опісля-ж чим більше розбуджує ся національна свідомість, проявляє ся змаганє живійшої літературної діяльності по части до висловлюваня висших ідей народною мовою; інтерес до етнографічних студій більшає, а також інтерес до історичних переказів народу, іменню-ж козащини.

У двох перших письменників — Котляревського і Артемовського, головних представителів гумористично-сатиричної групи (котляревщина), проявляє ся головна манера, виставляти на глум слабї сторони тодішньої спільности, як се бачимо і в польській літературі часів Красіцького і єго сучасників. Ся група (до котрої опісля прилучили ся Гребінка, Думитрашко, Кореницький, Корсун, Олександрів, Ващенко, Карпенки, і ин.) бере староклясичні мотиви (Вергіля, Горація, Батрахоміомахію, Езона і Федра), але заразом черпає повною пригорщею з національного жерела (давнїйшого і новїйшого), хоч се привязанє до свого, народного не є ще вповнї свідоме, а більше інстинктиве. Твори сих письменників визначають ся властивим українсько-руському народови гумором і дають могутчу спонуку московській літературі, в котру Микола Гоголь вводить сей напрям і викликає цілу пізнїйшу т. зв. „обличительную“ літературу. Попри природний гумор, ніколи доведений до пересадної карикатурности, визначають ся твори письменників сеї групи також вродженою українсько-руському народови чутливістю і свїжістю чисто народною (н. пр. Наталка Полтавка, що має в українській літературі подібне значінє, як в польській Wiesław Бродзінського).

Ся група промостила дорогу етнографічній романтиці, котрої репрезентантами являють ся Квітка-Основяненко, Макаровский, Ісько Материнка (Бодянский), Щоголів, і творять романтично-етнографічну групу. Они розвивають в етнографічнім напрямі засновки чутливости, які виявили ся в Наталці-Полтавці. У письменників сеї групи, котрих головою був Квітка, бачимо ще недостачі попередників, однак они любили свій нарід і з почуванем живописали єго етнографічний побут та моральні житєві прикмети. Тим то творять они висшій ступінь від перших українських письменників до того нового напрямю, який проявляє ся з кінцем трицятих років нашого столїтя. З 1816-им роком бачимо отже під впливом більшої освїти і живїйшої самосвїдомости також бистрійший розвиток літератури, котрої русло ще більше розширило ся і збогатило з кінцем 30-их років.

Третю групу творять т. зв. романтики-археолоґи, як Меглиньскій, Тополя, Боровиковскій, обидва Писаревскі, Падура¹⁾ і ин. Могили, сї знаки предківскої слави і долі, чари, ворожби і т. и., се теми, в яких глядять они свого натхненія і промощують дорогу романтичній ідеалізації минувшини, романтичним поемам Шевченковим в початковій добі єго творчости.

Відроджене українського письменства вийшло з лівобічної України, з Полтавщини. З Полтавщини та Харківщини вийшли українські письменники згаданих трех груп, а головними осередками літературного і духового руху були Полтава і Харків.

Під впливом сих трех груп, як і з свого питоменого ґрунту (проповіді Добриловского, Богогласник і т. и.) виростає перший галицько-руський поет Маркіян Шашкевич і єго товариші, а майже сучасно з Шашкевичем образує ся талант Шевченка і витворює ся на Україні Кирило-Методіївске братство.

Взаємини української літератури до польської і московської.

В тодішній літературі українській находимо дещо наслідуваного або перенятого з иньших літератур (особливо польської і московської), однак сї наслідования не затирали народности, котра була головною основою — всі впливи перетворювали ся відповідно до світогляду українсько-руського народу. Було виправді й чимало романтики в тогочасній літературі, н. пр. в ідеалізації козаччини. Жерелом сєї ідеалізації була головно устна поезія, або на народний лад етноґрафами і археолоґами складані або підправлювані пісні і думи про подвиги козацких лицарів, в котрих прикрашувано давню „Гетьманщину“, виславляючи сї часи добою народної волі. Однак ся ідеалістична романтика на Україні все-ж таки гляділа звязи з реальною історією і пізнійші українські письменники по-малу визволяють ся від сєї романтичної ідеалізації.

¹⁾ Падура Тимко (Тома), польско-руський поет, ур. 1802 в Глинцях (на рос. Поділю) ум. 1871 р., товаришував в школі з Ющинським. В кременецькім ліцею читав Оссіяна і Байрона, студіював історію України і наслуухував бавдуристів. Писав (вже від 1824 р.) поезії і думи історичні українською мовою. Опісля познакомив ся з Вацлавом Ржевуским (Ревухою), котрий бажав приєднати Україну до повстання в 1831 р. Падура ходив з єго поручення перебралий за бавдуриста від хати до хати цілий рік, але безуспішно. Пісні Падури були популярні і в Галичині, однак не мають поетичної стійности а подобались більше задля гарної музики Ліпінського. Розширював їх особливо надворний торбаніст Ржевуского Відорт.

Окрім устної поезії народної чималий вплив на тогочасну літературу українську мала польсько-українська романтична література, в котрій находимо вже раніше подібні фантазії романтичні про козаччину. Поети польсько-українські [Залеский, Мальчевский, Грабовский, Гоциньский, Гроза¹⁾, Падура і ин.] виводили в своїх творах картини старців-бандуристів, осьпівували ті могили, що скривали кости козацких героїв і під впливом українських кобзарів народних вкрили славою козацку бувальщину. Сей ентузіязм польсько-українських поетів, сей романтичний запал для козаччини мусів вплинути і на українсько-руських поетів, котрі стали виучувати народні думи і живі ще споминки про козаччину. Сей запал до козацкої бувальщини закривав її недостачі і зображав усе в приманливім сьвітлі. Вплив польсько-українських поетів відбив ся особливо визначно на творах Метлинського, що були видною проявою української романтики. Деякі твори Метлинського нагадують вплив Залеского, побіч видатного впливу українських бандуристів (навіть в стилізації), хоч при всій любови до старовини у Метлинського не було віри у відродженє давньої козаччини.

Окрім впливу польсько-української літератури і устної поезії української слідно значний вплив на українське письменство тогочасне також Бродзінського і Міцкевича, з котрих останній був тому близький українським поетам, позаяк черпав теми для своїх балад і романсів з народних пісень і переказів. „Mania ballad wówczas panująca“, як виразив ся Міцкевич („Czaty“, „Rybka“ і „Świtezianka“ і т. ин.), заставляє Артемовського перероблювати Міцкевичеву баладу „Pani Twardowska“. Боровиковский перший покидає гумористично-сатиричний напрям і також звертає ся до сеї форми, а особливо Метлинський під впливом Міцкевича підходить до баладної форми в зображанню сучасного народного побуту. Таким способом, виучуючи пильно бувальщину з устної літератури і черпаючи мотиви з сего жерела, українські романтики зблизили ся до польсько-української школи поетів. Черпаючи матеріяли для своїх творів з минувшини українсько-руского народу, письменники українські визначились зразу оригінальними творами і тим вирік-

¹⁾ Гроза Олександр, ур. 1807 р. в Київщині, писав поезії на основі життя і минувшини української (поема „Starosta Kaniowski“, „Mogily“, драма в V. діях „Hryć“).

нили ся від романтизму, який панував у тогочасній московській літературі, що черпала з чужого жерела, іменно з німецької літератури.

Неперечно й московська література зробила свій вплив на розвиток українсько-руського письменства вже в перших починках. Однак при тій впливі не дасть ся заперечити оригінальність в генезі, змісті і формах українсько-руської літератури. В сю пору, коли починало розвиватись українсько-руське письменство, московська література не визначалась ще свідомою народністю і самостійністю і підлягала чужоземним впливам, а вплив західно-європейський, якому московська література значно підлягала навіть в 20-их і 30-их роках, доходив до українського письменства не тільки посередно через московську або польську літературу, але й безпосередно з першої руки. Деякі українські письменники були знакомі з літературами західно-європейськими, і почасти під впливом тих літератур, почасти силою оригінального таланту навіть випереджували, хоч не зовсім свідомо, в деяких формах літературну творчість московських письменників. Так на пр. Карамзин¹⁾ і Жуковский наслідують Французів і Німців, коли тимчасом в творах Котляревського і Артемовського зразу находимо реалізм і живе народне слово. Іменно в чутливим зображанню народного побуту в повістях українська література випередила на час московську, а сентиментальність в драматичних творах Котляревського або повістях Квітки то не сентиментальність повістей Карамзина і Жуковского, але природна сентиментальність, яка випливає з чутливої вдачі авторів і природного характеру українсько-руського народу, свобідна від хоробливости і неприродної пересади. Українська література вже вельми рано звернула ся до того західноєвропейського напрямку, який показав ся так плодотворним в наслідках і в західноєвропейських а трохи пізнійше, і в московській літературі. В західноєвропейських літературах видвигнуто повісти й оповідання з сільського життя в супротивности до давнійшої сальонової новелістики і невірного зображення сільського побуту. В тих оповіданнях з сільського життя проявляв ся що раз більше реалізм (впадаючи иноді в грубий реалізм),

¹⁾ Карамзин Микола, знаменитий історик московський, (1765—1826 р.). Романтичні повісти „Бѣдная Лиза“ „Наталя, боярская дочка“ зірвали псевдокласичні вайдани з московської літератури і зробили перелом до романтизму і сентименталізму, яким навівані всі его твори. Він також після Ломоносова зробив дальший ступень в розвитку стилю. Его „Історія Россія“ (12 т.) має ще й нині деяку вартість, хоч в многим вже застаріла.

після того як сільський побут розбуджував що раз більший інтерес в суспільності. Неперечно, що іноді й московська література звертала бачність українських письменників на українські предмети, перекази і красу природи, або познакомлювала Українців з творами західноєвропейських літератур. Так н. пр. балада Артемовського „Рибалка“ написана під впливом перекладу Жуковського з балади Гетого (Der Fischer“). Московська література вплинула на виробленє більше або меньше штучних форм в українськїм письменстві (сей вплив бачимо вже у Котляревського), одначе зміст, прикмети стилю і основні напрями виробили ся в українськїй літературі незалежно від московскої. Сї головні напрями були в українськїй літературі не тільки спільні з московскою, але й з иньшими славянськими і західноєвропейськими літературами. Гумор, чутливість і реалізм характеризують українську літературу як постійні її прикмети, а житєва сила українсько-руського народу, любов до народности і пробудженє національної свідомости були головними підоймами в роввитку літературної творчости українського народу.

Київ третим огнищем літературного і духового руху українського.

Національна ідея проявила ся в українськїм письменстві спершу лише інстинктивно або не з повною свідомостю. Коли-ж в сорокових роках нашого столїтя в літературі виступили письменники широких поглядів і посвятили все своє житє сим змаганням, — письменники, щó запал для народної поезії злучили з любовю для духового житя Славянщини, — тоді й національна ідея виступила з повною свідомостю в українськїй літературі. Се було осягнуто головно змаганнями української трійці літературної: Костомарова, Шевченка й Куліша і заснованого в Києві 1846 р. Кирило-Методіївського товариства.

В 1831 р. основано в Києві університет св. Володимира (після знесеня Виленького університету і Кременецкого ліцея). З того часу київський університет став осередком духового житя українського іменно як там обняв катедру московської літератури учений і етнограф український Михайло Максимович¹⁾. Небавом після перенесеня Максимовича в Київ заснував ся там для вислідів старинностей комітет, котрого членом був також Максимович і се був

¹⁾ 1834 р.

почин до пізнішого заснованя комісії для видавництва давних актів¹⁾. Відтак починає Максимович видавництво альманахів,²⁾ в котрих містив він також вірші і повісти для оживлення, але головний зміст їх творили історичні розвідки і матеріали про Київ і Україну, а головним робітником сих альманахів був сам Максимович.

Поки ще почав в Києві будити ся літературний рух, в українській суспільности проявляли ся і кружляли думки, викликувані споминами давної окремішности і самостійности України. Сі думки розбуджували любов до української старовини, а любителями її бували і великі пани в роді згадуваного вже бувшого міністра Трощинського. На початку нинішнього столітя до тих українських патріотичних інтересів прилучили ся також інтереси всеславянські. Був се час, коли по всій Европі творили ся тайні товариства (в Італії, Іспанії, Німеччині й Росії). Сей дух проявив ся і на Україні; в Києві заснувало ся товариство „Соединених Словян“³⁾ а також пізніше находимо згадки⁴⁾ про „українські товариства.“ Дух сей обгорнув онісця і київску українську молодіж, що заснувала Кирило-Методіївске товариство.

Кирило-Методіївске товариство. Вже на два-три роки перед основанєм товариства св. Кирила й Методія (1843—44 рр.) утворила в Києві патрістична молодіж українська заходами Куліша невеличку громаду, що задумала видвинути українсько-руську народність з духового занепаду, а українських кренаків з неволі духової і соціальної. Молода громада київська перенялась ідеями Христової віри і тому всі они добре знали св. письмо та перенялись євангельскою правдою і любовю, вважаючи, що до такого діла треба людей чистих серцем, оśвічених і спосібних до християнської саможертви. В сій невеличкій громаді зародилась була перша думка, видавати книжки потрібні для самопізнаня, наклонити деяких панів-гуманістів, щоб заводили народні школи і тим положили основу народній просьвіті на Україні. Головою сеї громади був Шевченко, на котрого взирали товариші „як на якийсь небесний сьвітильник, яко видиме оправдане натхненя звиш“.

¹⁾ 1846 р.

²⁾ Спершу видає він „Кієвлянинъ“ три томи (1840, 1841 і 1850) відтак альманахи „Украинець“ (1859 і 1864 дві книжки).

³⁾ 1818 р.

⁴⁾ 1826 р.

Окрім того й історія Славян була для київських громадян провідником і підмогою до великого подвигу і нема ніякого сумніву, що відроджене Славян (живий рух національний у Чехів, Словаків) було жерелом українського панславизму київських громадян. Тогочасний рух в польській літературі, іменно ідеї поем Красінського¹⁾, наука Товіанського²⁾ і месіянїзм Міцкевича не могли також не зробити свого впливу на київську громаду. В польско-українській літературі тогочасній (Чайковський: *Powieści kozackie*) були висловлені думки про всеславянське значінє Києва, а з тим вязались думки висказувані про всеславянське посланництво Польщі. В Києві пробували Поляки, що інтересували ся Славянщиною і приязно відносили ся до провідників українського руху (Куліша відносили до Михайла Грабовського в его житєписи в II часті). Отже рівні сї впливи і місцеві усліва, серед яких находила ся київська громада українська, витворили програму всеславянського з'єднаня. Так провадила діло до р. 1845 українська громада в Києві, перенявшись ідеєю панславянською, з котрою громадяни лучили змаганє до просвіти на Україні і знесенє кріпацтва.

В р. 1845 переселив ся до Києва Костомарів з Харкова (заявивши місце в київській гімназії а відтак катедру історії в університеті), де вже раньше зародилась ідея українського панславизму під впливом Корсуна і Метлинського, а особливо славїста Ізмаїла Срезневського. В Києві познакомив ся Костомарів з товаришами української громади Кулішем, Шевченком, Василем Білозерским й иньшими, оповідав їм про славянське відродженє і звертав їх бачність на загально-славянські питання. Питаня порушені Костомаровом викликували живі суперечки; іменно горячо виступав

¹⁾ Красінський Жигмонт, оден з найзнатїйших польських поетів, ур. 1812 р. в Парижі, ум. 1859. З его творів замітні прозою написані фантастичні і пророчі драми „Nieboska komedya“, „Irydion“, зображаючі боротьбу нової суспільности з старою, пророча поема „Przedświt“, „Psalmy przyszłości“. Красінський поет більше філософичний і політичний, а в творчости зовсім незалежний.

²⁾ Товіанський, колишній ученик вільного університету, совітник карного суду, екзальтований містик, пропатор дивачних доктрин про походженє і чищенє духів, покинув Вільно, і поселив ся в Парижі, де зібрав собі 44 прихильників і оголосив ся їх учителем. В своїй науці месіянїзму обіцявав дві відродженя з духа. Поміж першими учениками Товіанського були Іоциньский, Міцкевич, Словацкий.

проти ідей Костомарових Шевченко. Однак мало-помалу дозрівали погляди товаришів і київська українська громада перетворила ся (в перший день Різдва Хр. 1846 р.) під впливом Костомарова в Товариство св. Кирила й Methodія, злучивши змаганя панславянські з українським націоналізмом, на основі соціально-політичній. До сего товариства належали, окрім в горі згаданих, Микола Гулак, Опанас Маркович (описля чоловік Марії (Марка Вовчка), Олександр Навроцький¹). Они зложили статут сего тайного товариства (давнійша громада українська в Києві не мала ніякого статута писаного), а яко відзнаку носили желізні перстені з буквами К. М. (Кирило, Methodій) і девізою: „И оуразумѣете истинѣ и истина свободитъ вы“. (Єванг. Йоана VIII. 32).

Члени Товариства Кирило - Methodійського прийняли ось яку програму: Славяни повинні організувати ся в самостійні політичні групи з удержанєм федеративного звязку поміж народами славянськими; привилеї і права станові і кріпацтво мають бути знесені а кожде племя повинно мати своє народоправство; управа, законодавство і просвіта мають основувати ся на релігії Ісуса Христа; в справах віри має бути релігійна свобода і терпимість; в публичнім богослуженю всіх існуючих церков у племен славянських має бути заведене славянське богослуженє; має бути повна свобода мисли, науки і вільність друкувати всякі писаня; в наукових інститутах славянських народів мають відбувати ся виклади всіх славянських язиків і літератур.

Товариші Кирило-Methodійські переняли ся сею думкою, що до такого великого діла треба нових людей і сили нової, а тою силою повинна бути чистота серця, праведна осьвіта й свобода простого люду. Тому членами товариства могли бути лише люди відомі з непорочного житя й праведної осьвіти. Задля того постановили они дбати, щоб на Україні було як найбільше письменних людей. Найкрасшим способом, ширити свою проповідь, уважали они устне й печатне слово й добру науку дівчат, яко матерій

¹) Навроцький Олександр ур. 1823 р. в Подтавщині, скінчив курс наук в університеті київськім (1847 р.). За участь в товаристві сидів 6 місяців в тюрмі і до 1851 р. був під доглядом поліційним. Відтак служив в Петербурзі, а тепер ще служить в Єривані. Писав поезії ліричні і переклав 12 пісень з Оссиана, деякі поезії Байрона, Шіллера, Гетого, Хомякова, Міцкевича (між иньшими „Ода до юности“, „Фарис“) та зладив переспів Гомерової Іліади й Одиссеї.

і сестер сих діятелів, що мали ширити освіту серед простолюдя. Тому й дбали они, щоб на Україні було як найбільше письменного й тямучого жіноцтва. (Таким поглядом свого часу переняв ся був також Квітка, яко директор інститута для дворянських дівчат в Харкові). Окрім того члени товариства пильно заходились, щоб було знесене кріпацтво. Тому й постановили мало-помалу підготувити до сеї спасенної думки і уряд і панів з підмогою науки й підмови, а простолюде до нової красної долі з підмогою народних шкіл. Задля того мали нахилити до сеї думки панів, щоб заводили сільські школи.

Засноване Кирило-Методіївского товариства показує наглядно, що розвиток українсько-рускої літератури почав ся рівнобіжно з славянським відродженєм, і з ним лучив ся. Се була заява пан славізму, в дечому вельми ідеалістичного, але в самих основах відмінного від панславізму московского, який тоді зароджував ся між славянофілами в Москві. Український панславізм товариства основував ся не на панованю одного племені над другим, офіційального і пануючого над підвласним, а поставив справу національної самостійности України-Руси посеред всеславянської федерації на підвалині вільности особи і самоуправи краюї і відсував незгоди релігійні широкою толеранцією. Ся ідея зляла ся в програмі Кирило-Методіївского товариства з ідеєю національною.

Члени товариства сходили ся на дружні розмови у Гулака. Студент Петров, що жив в тім домі за деревяною стіною, чув відорвані слова їх розмови і умів так підлестити ся Гулакови, що сей розказував єму про се товариство, а навіть впровадив єго до братства. Тоді Петров, розвідавши про все, доніс о тім власти. Наслідком того доносу арештовано десять членів сего товариства і посаджено їх в кріпостях або розіслано на урядову службу в далекі губернії Росії. Костомарова увязнено на передодні єго весіля¹⁾, Шевченка²⁾, коли перевозив ся поромом на Дніпрі до Києва, щоб відтак з Кулішами поїхати за границю на дальшу науку малярства. Така-ж сама доля постигла й иньших товаришів.

Увязненє членів Товариства св. Кирила й Методія спинило розвиток українсько-руского письменства на цілий десяток літ, а програма того товариства лишила ся теорією розбитої київської громади української. А все-ж таки в пізнійших літературних і на-

¹⁾ 29. марця 1847 р.

²⁾ 5. цвітня 1847.

укових працях давних товаришів і їх наступників проявляв ся відмінний від московського погляд на розвиток літератури і славянські відносини, погляд, в котрім було історично багато вірного і з людського становища багато справедливих вимагань.

Становище Шевченка в літературі. Важка доля Товариства св. Кирила й Методія перервала виправді діяльність членів сеї громади, однак они, а іменно Шевченко, Костомарів і Куліш положили своїми трудами підвалини до ширшого розвитку українсько-руської літератури на основі національної свідомости. Коли перші українські письменники почали народиями, в котрих лише з-легка доторкували ся національних або суспільних обставин (як Котляревский, Артемовский), коли Квітка-Основьяненко був лише повістярем-етнографом, незрівняним в живописи сільського жита, то Шевченко вперше порушив всі струни народного духа, що скривав ся досі в курних хатах, цілою силою народної музи пробудив соціних братів до нового, свідомого жита народного, положив нову підвалину до дальшого розвитку українсько-руського народу і вказав шлях, яким в будуччині треба поступати до національного і просвітнього відродження України-Руси.

Не на основі архівних дослідів, а своїм віщим духом збагнув Шевченко нашу бувальщину, затемнювану тенденційним прикрашуванем чернечих і козацких літописців; не з пергамінів і літописий, але з руїн і могил степових вислідив він духа історичного розвитку українсько-руського народу і розкрив перед світом правдиву історію, а тим дав товчок до нової історіографії (починають її товариші его Костомарів і Куліш), що критичними розслідами що раз нових матеріалів історичних бажає прояснити вікову темряву нашого історичного жита. Зрозумівши віщим духом історичну минушину, не міг Шевченко не відчуті і сеї тяжкої недолі, яка в сучасности гнобила закріпощений нарід. Вийшовши споміж закріпощеного народу, вихований думками того народу, зазнавши тяжкі злидні кріпацтва і перебувши найтяжшу неволю, став Шевченко також речником кріпацкого люду і вивів его справу перед суд цивілізованого світа. Шевченко рідним словом не тільки оживив завмерлу, забуту і понехану народність, не тільки спровадив українсько-руську літературу на новий шлях свідомої національної праці, але й змінив своєю піснею старий суспільний лад на Україні, вплинув на визволенє закріпощеного народу (хоч за жита того не діждав ся), вернув ему повагу поміж иньшими народами і відкрив ему шлях до дальшого розвитку культурного. В тім то й ле-

жить ціла вага Шевченкової поезії, се й підносить его до великого значіння світових геніїв, що своїми творами мали рішучий вплив на розвиток і культуру людської суспільности. Шевченко не тільки великий поет, але речник народних злиднів і кривд, творець нового життя на Україні-Руси. Его заслуга не тільки в тім, що мільони кріпаків визволили ся з неволі, віджили новим життям, але й ожили яко народ, яко нація українсько-руська. (Див. III. Лист з хутора і Бесіда Вол. Барвіньського в XV роковини смерти Шевченка в II. часті Виїмок).

Почини народної літератури рускої в Галичині припадають майже о 40 літ пізнійше (1837 р.) як на Україні, але й тут як і там приготовляє ся нова доба задля тих самих причин.

Дбалість австрійських монархів про долю Русинів. Після першого поділу Польщі ввійшла більша частина колишньої Червоної Руси в склад Австрії під назвою королівства Галичини і Володимирії. Руску суспільність репрезентували тоді хлібороби, підупале міщанство і темне духовенство сьвітске, позаяк не було відповідних інститутів для вихованя й осьвіти молодого клеру. Не дивно отже, пише сучасний автор славянсько-руского словаря¹⁾, що „ледве сотий єрей (сьвященик) зрозуміє словенський (церковно-славянський) язик, не відаючи, що читає на божественній службі, з погибелю своєї і поручених пастві его душ“. — Австрія, занявши Галичину, стала дбати про долю Русинів. Марія Тереса обмежує кріпацтво і дає захист селянському стану супроти самоволі паньства²⁾, а заразом звертає бачність і на потребу висшої осьвіти руского духовенства, засновує³⁾ у Відні при церкві св. Варвари духовну семінарію „Barbareum“⁴⁾. Цісар Йосиф П. звів кріпацтво в тім самім році, коли цариця Катерина П. затвердила кріпацтво на Україні, і тим способом заявив ся справдешним добродієм селян, та звернув бачність і на просьвітні потреби в Галичині. Дітям селян відкритий був вступ до всяких шкіл, а до служби урядової приймано людей з ріжних

¹⁾ Видаюго в Супрасли 1722 року.

²⁾ (Патентами з 1774,—75,—78 рр.)

³⁾ 1774 р.

⁴⁾ Цісар Йосиф П. розвизав Barbareum 1784 р., а намісь того засновує цісар Франц I. цісарський конвікт (1803) розвизаний 1893 р.

верств суспільних, скоро лише виказались відповідним приспособленем. У Львові заснував сей цісар духовну семінарію¹⁾, опісля (1784 р.) університет з 4-ма виділами і 6-класною гімназією. На просьбу львівського єпископа Білянського, щоб на виділах філософічним і теологічним лекції для Русинів відбувались в рускій мові, заведено (в 1787 р.) рускі виклади на університеті. Однак Русини не вміли сим добродійством відповідно покористуватись, позаяк тодішні професори намагались учити в мертвім язиці церковно-славянськім.

Неясне розумінє про руску мову і народність. Задля хибного погляду на мову церковних книг і задля недостачи наукових дослідів славянських мов, не мали ані Русини, ані австрійське правительство ясного розуміння про руску народність і мову. І Русини і правительство вважали церковщину книжною мовою рускою, а про народну мову руску думали деякі учені, що се повітовщина польської мови, иньші, що се мішанина церковщини, московщини і польщини і т. ин. Рускі (а властиво церковно-славянські) виклади не могли отже оживити рускої літератури і витворити національної науки, позаяк рускі учені і професори вважали достойним освічених людей лише язык церковний, котрий не міг стати мовою щоденного житя. В щоденнім житю, а навіть в проповідях руске духовенство уживало польської мови²⁾, а тодішні письменники уживали польської і латинської, опісля й німецької мови, побіч церковщини. Церковщина здержувала таким побитом відродженє народного письменства, а за весь час руских викладів в університеті не появилася в Австрії ані одна руска книжка.

Почини руского шкільництва народного. Небавом знесено рускі виклади³⁾ а університет львівський перенесено до Кракова. Коли-ж Краків оголошено републикою⁴⁾ відновив цісар Франц І. університет⁵⁾, однак без медичного відділу. Спершу не розбудив

¹⁾ 1783 р. спершу диєцезальну, а відтак переіменовано її на генеральну, в 1893 р. знов перетворено на диєцезальну.

²⁾ Ще в р. 1842 проповідник архикатедральний Спіридон Литвинович виголошує kazanie на uroczystość Zjawienia Bożego w cerkwi parafialnej miejskiej Wniebowzięcia N. P. M. w przytomności Najprzewiel. Grzegorza Jachimowicza, sufragana Metropolii halickiej — i poświęca Szan. Członkom Instytutu Stauropigiańskiego lwowskiego.

³⁾ 1808 р.

⁴⁾ 1815 р.

⁵⁾ 1817 р.

сеї університет наукового руху і життя, однак вже самі прихильні відносини Марії Тереси і Йосифа II. до Русинів були товчком до розбудження національної свідомости. Іменно коли по митрополиті Ангеловичу наступив Михайло Левицький¹⁾ а з ним переніс ся з Перемишля учений крилошанин Іван Могильницький, звертає власть духовна пильну бачність передсєм на народні школи, які під той час на ново організовано. Заходи митрополита Левицького і Ів. Могильницького осягнули сеї успіх, що цісарским рішенєм в 1818 р. постановлено, щоби в народних школах рускі діти вчились релігії рускою мовою, та щоб і вся наука відбувалася по руски в школах, де є рускі діти; де-ж мішана молодіж (руського і лат. обряду), там мала наука відбуватись по польски, але рускі діти мали вчитись рускої мови. Вправді розпорядження сего не виконувано докладно, тому рускі власти церковні звернули також бачність на засновуванє шкіл парафіяльних, в котрих молодіж учила ся читати (на церковних книжках) і писати (кирилицею, — бо із скорописю познакомив Русинів аж пізнійше Йосиф Левицький в своїй граматиці²⁾).

Перше просьвітне товариство руске. В тім часі проявляють ся заходи задля організації галицьких Русинів до самостійної праці серед народу. Ініціатором сеї організаційної проби був крилошанин Ів. Могильницький, котрий заснував в Перемишлі (1816 р.) перше просьвітне товариство „для видаваня катехитичних і гомілетичних книжок для народа, для образования обичаїв і ширеня правд віри християнської“. Правительство затвердило статут сего товариства, що було важним почином, позаяк окрім офіційної і так сказати-б більше обрядової репрезентації (затвердженого правительством Ставропигійского Інститута, митрополії і руских капітул у Львові і Перемишлі) Русини не мали иньшого заступництва. Заснованє нового просьвітного товариства було отже важним кроком вперед з огляду на сучасний рух між иньшими Славянами, а іменно між сусідними Поляками (у Львові засновано інститут Осолінських³⁾, у Варшаві університет, окрім того повстали товариства наукові і численні кружки молодіжи польскої). На се товариство звернув бачність також учений славіст Копитар, горячий прихильник самостійного розвитку всіх сла-

¹⁾ 1817 р.

²⁾ виданій 1834 р.

³⁾ 1817 р.

вянських мов. Та на жаль вся діяльність сего товариства скінчила ся друком статутів. Але вже сама проява самостійної думки в часах абсолютної Метерніхівської системи була важною подією.

Відгомін славянського відродження в Галичині. На останку проникає і в Галичину відгомін славянського відродження. Романтичний напрям в західноєвропейських літературах викликав і між Славянами змагання національні. Чехи Дубровський¹⁾, Юнгман²⁾, Шафарик³⁾, Словенець Копитар⁴⁾, Серб Караджич⁵⁾, Словак Коляяр⁶⁾ викликають в перших двох десятках нашого століття живий рух між західними й полудневими Славянами. Учений Поляк Адам Чарноцкий (Зорян Ходаковский) пішки вандрує по польських і руских землях, збирає народні пісні й перекази і других заохочує до того. В тім часі появляють ся збірники українських пісень Цертелева, Максимовича, починає ся рух літературний на Україні, а виданя українські доходять і в Галичину. І в Галичині під впливом відродження славянського починає проявлятись жите на ниві письменства спершу з обсягу народного шкільництва, (букварі, катехізми, правила шкільні і т. ин.), опісля при нагоді вступлення М. Левицького на митрополію по довгій перерві перший руский

¹⁾ Дубровський Осип, основатель славянської фільології (1753—1829 р.) був ректором духовної семінарії в Градищі коло Оломунца. Їго головне діло *Institutiones linguae slavicae*.

²⁾ Юнгман Осип, знатний чеський фільолог (1773—1847), писав поезії, переложив Мільтона „Втрачений рай“, написав історію чеської літератури і видав словар чесько-німецький в 5. томах.

³⁾ Шафарик Павло, знаменитий дослідник на полі славянських язиків, літератур і старинностей (1795—1861). З його діл замітні „Славянські старинности“, „Славянська народопись“, „История слав. літератур“ і ин.

⁴⁾ Копитар Вартоломей, Словенець, основатель слав. фільології (1780—1844), був кустосом цісарської бібліотеки у Відні. Їго головне діло „*Glagolita Clozianus*“ з ученим передним словом.

⁵⁾ Караджич Вук, творець нової літератури і мови письменної сербської (1787—1864). Він понехав книжну мішанину церковщини й сербщини а прийняв народну мову і завів фонетичну правопись. Написав граматику сербску, видав словар, багатий збірник народних пісень сербских, переложив взірцево новий завіт.

⁶⁾ Коляяр Осип, чеський поет (1793—1852), був професором славянської археології в університеті віденьскім. Головний його твір „*Slavy dčera*“ єсть наче кодексом поетичним панславизму. По німецьки написав „*Ueber die litterarische Wechselfeitigkeıt zwischen den Stämmen u. Mundarten der slav. Nation*“ (1837).

стишок¹⁾, відтак²⁾ поетичні проби Йосифа Левицького і Кирила Блоньського. Одначе і мовою і змістом сї літературні проби поетичні були наслідом бурсацких реторичних віршів принагідних, зложених дивоглядним язиком, в котрих церковнославянський язик був поцсований незнанем форм і примішкою живої мови польської і рускої.

Досліди рускої історії і мови. Рускі учені й письменники починають розсліджувати історію й мову руску. Іван Могильницький перший почав досліди рускої мови, написав³⁾ (першу в Галичині) граматику руску, (остала в рукописи, але нею користувавсь пізнійший автор рускої граматики Йосиф Левицький) і розправу про руску мову⁴⁾, а також укладав книжки рускі для народних шкіл. В тім часі і Львівський університет починає брати участь в науковім руху. В альманасі „Der Pilger von Lemberg“ виданім проф. Гітнером⁵⁾ появили ся дві рускі пісні народні з поясненнями редакції, а в другім річнику того-ж альманаха⁶⁾ розправа Дениса Зубрицького⁷⁾ о народних піснях галицких (руских і польских). Опісля Зубрицький порядкує ставропигійський архів, а добутком сеї праці була статя про ставропигійську церкву⁸⁾ в котрій сеї учений виявляє своє національне становище і тим підготовляє в дальшій розвитку галицких Русинів підвалини для обединительної ідеї. Він говорить там про „Völker russischen Stammes“, а тому розумію дає практичну ілюстрацію виданем в ставропигійській друкарні оди „Богъ“ московского поета Державина. Ще виразнійше виступає сеї погляд Зубрицького в полеміці против розправи про руску мову Івана Могильницького (в горі згаданої), котрий ще не може найти дороги від історичного книжного язика до народної мови рускої, але виразно стоїть за самостійністю рускої мови. Супроти докладного відріжнюваня в розправі Мо-

1) „Чувства чадъ галицкихъ рускихъ і т. д.“ 1818 р. без імени автора.

2) 1822 р. у Відні.

3) Около 1820 р.

4) 1829 по польски в *Czasop. nauk. księgozbioru im. Ossolińskich.*

5) 1821 р.

6) 1822 р.

7) Зубрицький Денис, архівар міста Львова і Ставропигійского Інститута, писав істор. монографії (окрім згаданих в сїм огляді) між иньшими *O drukarniach rusko-słowiańskich* 1836, *Kronika miasta Lwowa* 1844, (а московскою мовою видав „Исторія древняго Галичско-русскаго княжества“ З части 1851—55 р.)

8) 1830 р. у віденьскім *N. Archiv f. Gesch. etc.*

гильницького назв руский і російський, промавляє Зубрицький за уживанем назви „російський“. Неясне становище займає також Йосиф Левицький¹⁾, автор „граматики руского язика в Галиці“²⁾. Він відрізняє вправді дуже докладно руску мову від московської (єму була відома граматика Павловського, Енеїда Котляревського), але в проводі наводить він яко взірці частини з поетичних творів Державина і ин. поетів московських і тим показав, що не зрозумів значіння національної літератури українсько-рускої.

Вплив романтизму на розбуджене національної свідомости. „Судило нам ся послідними бути“. Серед того туману невизначних поглядів учених грамотіїв на руску мову і її національне значінє була народна поезія тою зірницею поранною, що заповідала благодатний світ серед дотеперішньої темряви. Збірники українських пісень Цертелєва і Максимовича, твори Котляревського, відзиви учених польських Ходаковського і Залєського³⁾ про рускі народні пісні, котрим признають велику стійність поетичну, звернули бачність на жерело, де треба глядіти живучої води для національного відродженя руского народу⁴⁾.

Руска трійця. За приводом польської молодіжи, що лучилась в кружки для праці коло національного відродженя польського народу, зложила ся у Львові⁵⁾ „Руска трійця“ (М. Шашкевич, Вагилєвич і Як. Головацький), як її опісля називали иньші товариші, а відтак ширша громада студентів, головно заходом сьмілійшого поміж ними Маркіяна Шашкевича. Кождий вступаючий давав руку, що буде працювати над відродженем народної літератури і просвіти народу. Члени сеї громади приймали славянські імена (Шашкевич — Руслан, Вагилєвич — Далибор, Головацький — Ярослав і т. д.) і вписували якесь прислівє до альбума „Руска Зоря“, вистаченого Шашкевичем. Душею сеї громади був Маркіян Шашкевич. Ще яко слухач філософії (нинішня 7 і 8 кл.) мав нагоду

¹⁾ 1829 друкує він руский стишок на імянини єп. Снігурського.

²⁾ виданої в Перемишлі 1834 р.

³⁾ Вацлав Залєський (z Oleska) видав 1833 р. *Pieśni ludu galicyjskiego* (рускі і польські) з знатним передним словом, зібрані з підмогою руских студентів, між иньшими й Маркіяна Шашкевича.

⁴⁾ Вагилєвич писав в 1843 р. до Погодина: „бути може, що велична старинна поезія коляд з своїм особливим чудовим світом, прояснивши мою уобразню, пробудила мою душу з просоня. Навіть може бути, що она дала мені перо в руки“.

⁵⁾ 1832/3 р.

познакомитись з сьвітлими людьми (Поляком і славянофілом Тадеєм Василевским, радником губерніяльним і властителем Княжого, з ученими Вацлавом Залеским і Чехом Кавбеком) а з їх підмогою дізнатись про відроджену Славяньщину на основі пильних студій в бібліотеці Оссолиньских. Тоді-то попали ся Маркіянови в руки граматика Павловского, пісні українські Максимовича, Енеїда Котляревского. Він зразу відчув значіне національної літератури і зрозумів, що для всеї України-Руси треба одної письменної, але живої народної мови. Тим способом Шашкевич зразу найшов певну дорогу до розвитку руского письменства, від котрої ученого Івана Могильницького відтягало его змагане ратувати повагу рускої мови зближенем до церковщини, а Йосифа Левицького взірці тогочасної московської літератури.

Почини народної літератури. Вступивши до семінарії духовної¹⁾, застав там Шашкевич розбуджену потроха сьвідомість національну і почав дальше трудити ся в тім напрямі. Шашкевич став душею семінарської молодіжи, щб звернула ся до виученя рідної мови, літератури й історії. Він не тільки одушевляв товаришів патріотичним ентузіазмом, але давав у всім привід. Набувши власною пильністю основної осьвіти, познакомившись з рідною мовою на основі устної словесности та з славянськими літературами, переняв ся Шашкевич живим інтересом до всеї Славяньщини. Він бачно слідив розвиток українського письменства і любував ся творами перших українських письменників та українськими народними піснями, виучував руску минувшину і добачав в старовині незвялену „красоту передвічну“. Тому й загрівав він своїх товаришів іти між нарид, розсліджувати на місци останки старовини, збирати з уст народу пісні, перекази, приповідки і т. и. Одушевлені ним до народної праці семінаристи складають рукописний збірничок поезій з замітними слідами романтизму і впливу народних пісень п. в. „Син Руси“ (1833 р.), в котрім були також стишки М. Шашкевича. Який вплив мав Шашкевич на національне осьвідомлене своїх товаришів, можна пізнати із слів одного з бувших его товаришів Козановича: „О безсмертний Маркіяне! Ти зажег огонь в моїй груді, котрий лише гробова персть (земля) загасити може!“ Небавом Маркіян пустив в сьвіт перший друкований стишок „Голос Галичан“²⁾. Невеликий сей стишок, написаний чистою і звучною

¹⁾ 1833/4 вже другий раз — перший раз 1829.

²⁾ написаний в 66-ті уродини цїсаря Франца І. 12 лютого 1835 р.

мовою народною був справдешньою „зірницею розсвіту“ по довгій темряві на ниві рідного письменства, „зробив цілковиту перемену на землі Галича, як каже его товариш Микола Устиянович, збудив Русь з глибокого сну“. Се був наглядний доказ, яким повинно бути руске письменство, коли має бути народним і живим.

Сего-ж року виголосив Маркіян в семінарскім музею „слово до питомців“ в присутности властий духовних і запрошених гостей рускою мовою (до того часу звичайно такі промови виголошувано латинською або польською мовою), а в осени 1835 р. Шашкевич, Устиянович і Величковский виступили в перший раз в львівських церквах з рускими проповідями. Се була дальша проява національної свідомости, яка стала будити ся між тогочасною молодіжю рускою, щоби вводити посеред рускої суспільности рідну мову, розбуджувати і просвічувати руский нарід, піднимати народного духа і воскресити задля того руске письменство в Галичині. Для сеї гадки приєднав Шашкевич окрім Вагилевича і Головацького ще й інших товаришів. При тім бажав він сею ідеєю оживити як найширші верстви рускої суспільности і робив заходи, щоби досягнути дозвіл на видаванє рускої часописи. Коли-ж се не повелось, загадав Шашкевич за приводом збірників М. Максимовича і Вацлава з Олеська видати руский альманах під заголовком „Зоря“.

Хоч Шашкевич вказав рускій літературі просту і певну дорогу, проявляють ся ще й після того змагання, розвивати дальше руску літературу не на основі вказаній Шашкевичем, а після давних схолястичних взірців. Йосиф Левицький друкує переклади деяких балад Гетого і Шіллера¹⁾, а Лисинецький поетичний опис Дунайської повени п. з. „Возвръніе страшилища“ такою неможливою мовою, що Максимович аж зляк ся, оцінюючи сі твори²⁾ і висказав, що се ані українсько-руска, ані білоруска, ані московська мова, а якась штучна церковно-руска мішанина і радив галицким письменникам вчити ся мови з народних пісень, особливо українських, де народне житє проявило ся з найбільшою силою і красою. Тим більше личить се галицко-рускій Музі, що відроджує ся посеред славянського світа і в ту іменно пору, коли майже всі Славяни пізнали ціну своєї народности і так горячо за неї приняли ся.

¹⁾ 1834—1844 р. в Перемишлі.

²⁾ в „Кієвлянині“ 1841 р.

Заходи Шашкевича розбили ся о перепони цензурні, а до того ще навели на него й товаришів підозріне у політичних властий (див. біографію М. Шашкевича). Однак горяча любов до рідного слова і жива свідомість ідеї національної не дала Шашкевичеві й его товаришам понехати задумане діло. Они звернулись до Серба Юрія Петровича, з котрим Головацький познакомив ся на університеті в Пешті¹⁾ і его заходом вийшов змінений в дечім альманах п. з. „Русалка Дністровая в Будимі 1837 р.“.

Щоб видатнійше зазначити самостійність рускої мови в приготвленім до друку альманаху, рішили видавці придержуватись в своїх писанях фонетичної правописи уложеної після взірця сербської правописи Вука Караджича, признаної Копитаром і Грімом дуже льогічною й найліпшою з славянських (Срезневский признав Вукову правопись також „взірцевою“ поміж славянськими). Але сі дві головні цілі альманаха (чиста народна мова і фонетична правопись) станули в дорозі сему виданю. Лиха доля постигла сю першу книжку руску. Лише незначна частина накладу (100 екз.) дійшла до руских хат через Відень, а все инше забрала львівська цензура і випустила в світ аж в 1848 р. (Цензором був проф. теології моральної в львівскім університеті, Венедикт Левицький, приятель Д. Зубрицького і прихильник его поглядів). Чиста народна мова і фонетична правопись були головними поводами конфіскати невинної зовсім книжочки, а навіть Йосиф Левицький накинув ся завзято на „Русалку Дністрову“ в Галичині, що не держить ся его граматики і похваляв її конфіскату, називаючи правопись „дикою“, а авторів іронічно „естетиками рускими“. Знайшлося посеред рускої суспільности чимало таких, що цурали ся сею „невидацьчиною“ і з гіркими докорами звертались головно до Шашкевича, Повторили ся тут подібні події, які приключили ся в сербській літературі в минушнім століттю. Старші люди поміж тогочасними Русинами похожі були на ту „словено-сербську школу“, що не вмiла ще найти справдешньої літературної форми, стала писати мішаниною церковщини і народної мови і завзято напала на Вука Караджича, що бажав писати для народу і вибрав до того живу народну мову. В Галичині справа була ще більше трудна. Русини до 30-х років, не вмiючи народної мови, стали писати, як попало, мішаниною, зложеною не тільки з церковщини і рускої мови, але

¹⁾ 1835 р.

й польського і канцелярско-латинського язика. Такою мовою ніхто нігде не говорив, се була штучна мішанина, у кожного письменника відмінна. Не дивно, що нарід зовсім не розумів такої мови і таких писань.

Хоч старша генерація рускої суспільности так неприхильно відносила ся до змагань Маркіянового кружка, однак ся дрібна частина накладу „Русалки“, що розійшла ся по Галичині, зробила рішучий перелом в думках і поглядах про руске народне письменництво і его задачу національну, стала почином до позитивної роботи для народу. Так як Шашкевич обнимав душею всю Україну-Русь, черпаючи богату духову поживу з творів українських письменників і народних дум та пісень українських, так і перша книжка руска, що містила твори „рускої трійці“ показала передовсім зрозуміне потреби одної письменної мови для всеї України-Руси і найшла відгомін у відозві М. Максимовича з нагоди виходу „Русалки“¹⁾ про оден українсько-руский язик „від карпатских гір до степів задонських і берегів Кубани“. Було се добутком вливу, який з одного боку на перших письменників руских в Галичині мало відроджене славянських літератур²⁾ і відроджене літератури рускої на Україні, з другого боку сучасний рух між молодістю польською в Галичині.

В творах „Русалки Дністрової“ проявив ся не тільки вплив сучасного романтизму, але й сучасної української літератури і польської, іменно польсько-української поезії (Шашкевич перекладає опісля Гоциньского „Zamek Kaniowski“), а вплив сучасного народного руху польського замітний і в тім, що Шашкевич вважає задачею літератури: ширити просьвіту у всіх верствах народу. Задля того починає він перекладати евангеліє народною мовою і укладає читанку для науки дітей. Тим способом поставив М. Шашкевич програму позитивної праці для народу — розвивати на народній основі руске письменство, розбуджувати сьвідомість національну поміж Русинами і ширити просьвіту між усіми верствами руского народу. А хоч Шашкевичеві не довело ся за короткий

¹⁾ в альманаху „Кіевлянинъ“ 1841 р.

²⁾ Між иньшими учений Копитар, висказав був в 1811 р. президентови Петербурскої Академії наук, гр. Новосильцову свій погляд, що кожде славянське наріччє повинно ви творити окрему літературу з більшим правом як диалекти у старинних Греків.

час свого життя перевести сю задачу, однак в тім єго велика заслуга, що він перший своїм віщим духом ясно зрозумів ідею національної самостійности і індивідуальности Русинів, нею сам живо переняв ся і натхнув своїх товаришів та вказав сей шлях, яким треба простувати Русинам до національного відродження і культурного розвитку.

Окрім Вагилевича і Головацкого визначив ся споміж товаришів Маркіянового кружка Микола Устиянович¹⁾, а по виході Шашкевича з семінарії веде дальше єго діло поміж молодіжю семінарскою Антін Могильницький²⁾. Але передчасна смерть Маркіяна (1843 р.) була великим нещастєм для успішного розвитку руского письменства. Руский дух починає поміж молодіжю остигати тай літературна діяльність Маркіянового кружка помало слабне³⁾.

Конституція розбуджує новий рух літературний. Події 1848 р. розбудили живий рух в цілій Австрії, а се не могло остати без впливу і на Русинів. Надана цісарем Фердинандом I. конституція, знесене паньщини, проголошена рівноправність і повна свобода всіх народностей в австрійській державі розбудили нове життя поміж галицькими Русинами, зовсім не приспособленими і неприготовленими до практичної політики і законодапної роботи, яка тепер мала почати ся. Щоби покористуватись наданими свободами конституційними для народного відродження, заснувала ся у Львові „Головна Рада Руска“⁴⁾, щоби дбати про потреби і права національні Русинів (при заснованю віддано честь заслугам Маркіяна Шашкевича) а у відозві⁵⁾ признано на рід українсько-руский самостійним поміж славянськими племенами. На петицію того-ж товариства, вислану до цісаря Ферди-

¹⁾ вже в 1836 виступає прилюдно з елегією „Слеза на гробі“.

²⁾ виступає 1838 р.

³⁾ Появляють ся ще у Відні „Галицькі приповідки і загадки“ зібрані Гр. Ількевичем (1841 р.), альманах „Вінок“ (I. ч. 1846 р. II. ч. 1847 р.) виданий Іваном Головацким, в котрім поміщені твори Я. Головацкого, Ів. Вагилевича, М. Устияновича, А. Могильницького і т. ин., виходять граматики рускої мови Йосифа Левицького (1834 р. по німецьки, 1849 по руски) і Йосифа Лозинського в Перемишлі (по польськи 1846 р.) та І. Вагилевича у Львові (1845 р. по польськи). Тим кінчить ся вся літературна діяльність галицьких Русинів до 1848 р.

⁴⁾ 2 мая 1848 р.

⁵⁾ з 10 мая 1848 р.

нанда, наспіло рішене, що в усіх народних школах в громадах з чисто або переважно рускою людністю будуть науку подавати в рускій мові; що на львівськім університеті буде основана катедра рускої мови й літератури¹⁾, щоб рускій молодіжи подати нагоду основно виучити ся рідної мови. До того-ж часу, поки не настануть учителі, приспособлені до наукованя в рускій мові, мала в гімназіях остати німецька мова викладовою, а лише признано науку рускої мови предметом обовязковим для всіх учеників східної Галичини²⁾.

Руский собір у Львові і з'їзд славянський в Празі. З другого боку деякі з шляхти польскої руского роду скликали при участі деяких Русинів³⁾ „Руский собор“ і заснували Дневник руский, котрого редактором став Ів. Вагилевич. Руский собор проголосив, що буде дбати про свобідний і независимий розвиток рускої народности, про засноване руских шкіл низших і висших, утримувати згоду і єдність з народом спільної нашої вітчизни (себ то з народом польским) і т. ин. Сю ціль наміряв Руский собор осягнути ширенем просьвіти і літератури рускої, одвак заснована Собором часопись „Дневник руский“ вже по двомісячнім істнованю перестала виходити. Майже сучасно з Собором руским зібрав ся в Празі⁴⁾ з'їзд славянський, на котрий і головна Рада руска вислала своїх відпоручників (Борискевича Івана, крилошанина Григорія Гинилевича і Ол. Заклинського). Там завязали Русини з Поляками федерацію на основі рівноправности рускої мови з польскою в урядах і школах і рівноправности обидвох обрядів. Однак з'їзд сей задля політичних подій не докінчив наряд і не затвердив сих угодових укладів польско-руских.

З'їзд руских учених. Гал. руска Матиця. Народний Дім. Ставропигійський Інститут. Тимчасом М. Устиянович подав гадку головній Раді рускій, щоби до Львова скликати „Собор руских учених і любителів народної просьвіти“ (перевів сю гадку Іван Бори-

¹⁾ се й вступило в грудни 1848 р.

²⁾ Обовязковим предметом для всіх учеників перестала бути руска мова 1857 р. і з того часу до 1868 р. була взглядно обовязковим предметом (себ то, що кождий ученик мусів учитись одної з краєвих мов, рускої або польскої). З 1868 р. польська мова стала предметом обовязковим для всіх учеників польских гімназій в цілій Галичині.

³⁾ 8 червця 1848 р.

⁴⁾ 2 червця 1848 р.

сикевич). І справді зібралось¹⁾ 99 Русинів на з'їзд, котрий установив правопись і письмо для рускої мови, признаної самостійною й окремішною від польської, московської і церковно-славянської, позаяк деякі хотіли признати церковщину письменною мовою рускою, инші знов домагалися введення народної мови в рускій літературі. Се становище рускої мови пояснив науково Яків Головацкий у відчитаній на з'їзді Розправі о южно-рускім язичі. З'їзд сей був першою маніфестацією ширшою Русинів галицких, що бажали на народній основі розвинути своєю національністю і літературою.

Постановлено також (на внесенє Борисикевича) заснувати у Львові товариство для народної просвіти „Галицко-руська Матиця“ (після взірця такого ж товариства чеського) а небагом розпочало се товариство свою діяльність²⁾. Матиця мала видавати книжочки і часопись для просвіти народу, а також дбати о виданє руских шкільних книжок. Моральне і материяльне положенє галицко-русского народу було таке, що просвітна поміч була для него конечна. Коли руска інтелігенція не хотіла ділати против своєї народности, мусіла подбати про нарід, бо лише споміж него могла видобути нові сили.

Зродила ся також гадка збудувати „Народний Дім“³⁾, під котрий (18 жовтня 1851 р.) цїсар Франц Йосиф І. положив угольний камінь. Інститут сей мав бути огнищем руского життя, науки і просвіти і задля того містити в собі народний музей, бібліотеку і займатися науковими виданнями. Та поки розпочала свою діяльність „Галицко-руська Матиця“, поки здвигнено „Народний Дім“, був осередком духового життя „Ставропигійський Інститут“, перетворений з старинного ставропигійського братства декретом цїсаря Йосифа II.⁴⁾, в котрім члени сего інститута названі „вітцями і заступниками руского народу“. Інститут сей побіч релігійних і гуманітарних задач, бажав також ширити просвіту між руским народом в Галичині, (задля того удержує історичний музей, друкарню, книгарню, буреу і роздає стипендії) а вплив авторитету членів сего інститута і їх книжних поглядів відбив ся також в тогочасній рускій літературі.

¹⁾ 19 жовтня 1848 р.

²⁾ перші загальні збори відбули ся 13 марца 1850 р.

³⁾ гадку подав о Лев Трещаківський 15 червця 1849 р.

⁴⁾ з 1788 р.

Прояви живішого руху народного і літературного. Сі події розбудили більше жите духове й літературне в Галичині. У Львові починає виходити „Зоря Галицька“¹⁾ (літературно-політичний тижневик), окрім того „Новини“²⁾ політ. часопись перетворена відтак на літературну „Пчола“ і урядова часопись „Галичоруский Вістник“³⁾ з літературними додатками („Отечественный Сборник“). Однак в усіх тих часописах небагато було творів самостійних і оригінальних, що мали би більшу стійність літературну. Появляє ся Я. Головацкого Грамматика руского язика, его „Розправа о южнорускім язичі“ і „Три вступні преподаваня о рускій словесности“ яко перші поважні, як на той час, почини наукового обробленя рускої мови і літератури; виходять окрім того книжки господарского змісту, рускі книжки для шкіл народних, набожні пісні, принагідні вірші і т. п. Однак окрім Я. Головацкого, котрий по смерті Шашкевича був душею тодішнього руху літературного і яко професор рускої мови і літератури в університеті давав провід в літературній праці, не виступає ні оден видатнійший талант, ні оден більшої міри письменник, котрий зумів би так одушевити руску суспільність як Шашкевич, а на поважні предмети літератури мало хто звертає увагу. Окрім Львова, котрий був осередком духового і літературного життя Русинів галицьких, проявляє ся доволі живий рух літературний в Перемишлі, в 40-их і початках 50-их років. (Чимало причинила ся до того заснована там єп. Снігурским друкарня).

Об'єднательний напрям в галицько-рускім письменстві.
Денис Зубрицький. Однак сі прояви національного й літературного руху Русинів галицьких 40-их років змарніли небагом: рух національно-політичний⁴⁾ завмирає зовсім (реакція часів міністерства Баха чимало на се впливає) а на літературній ниві виступає вже зовсім виразно напрям „об'єднательний“, змагаючий до витвореня „общелітературного язика“. Прояви сего напрямку, змагаючого до зближеня і асиміляції рускої мови письменної з московскою, сягають вже перших часів духового відродженя Русинів галицьких в 30-их роках. Жерелом сего напрямку була пропаганда

1) від 15 мая 1848 р. під редакцією А. Павенцкого.

2) під редакцією Гушалевича від 1. січня 1849 р.

3) від 14. липня 1849 р. під ред. М. Устияновича, 1850 р. перенесена до Відня.

4) головна „Рада руска“ розвизує ся 30. червня 1851 р.

кружка московських славянофілів з підмогою ученого професора московського університету Михайла Погодина¹⁾, а головним заступником сего напруму в Галичині виступає учений історіограф Денис Зубрицький. Вже в історичних розправах, писаних польською і німецькою мовою²⁾, займає Зубрицький в поглядах про руський нарід і язык становище „об'єдинительне“, а ще ліпше стверджує свій погляд виданем оди Державина „Богъ“ „на рускомъ языкѣ“³⁾. Познакомившись з Зубрицьким, Погодин⁴⁾ мав нагоду вийти в зносини з Вагилевичем, Головацьким і ин. рускими письменниками, вів з ними оживлену переписку і приєднував їх для своєї славянофільської „об'єдинительної“ ідеї. Заходи сі мали доволі скорий успіх, позаяк около Зубрицького громадять ся цілий кружок, о чім Зубрицький доносить Погодину⁵⁾ про істнуванє „Погодинской колоніи Галичкоруской“, наіменувавшись її „атаманомъ“. Зубрицький видає Історію Галицко-Володимирского княжества (т. I. у Львові 1851 р.) московською мовою і називає тих „невіжамі“, що „прислухували ся тільки простонародному розговору своїх слуг і робітників“, називаючи руску народну мову „чужим, областним нарічієм (повітовщиною) галицкої черни“.

Під впливом таких ідей Зубрицького відбуває ся помало переміна в поглядах деяких учених і письменників руских, котрі замість надіятись на власну працю, ходили на Високий Замок і тужливо споглядали на північ⁶⁾. Головацький вже в „Розправі о южно-русикім язиці“ патякає злегка на потребу збогачуваня рускої мови письменної „старими слови“ з давних пам'ятників а брат его Іван

¹⁾ Погодин Михайло, московський історик і археолог, ур. 1800 р. в Москві, ум. 1875 р., був професором університету в Москві, подорожував по славянських землях, збирав славянські старинности (по его смерті закупив московський уряд за 200,000 руб. его музей і бібліотеку, в котрій опинилось чимало дорогоцінних рукописей руских з ставропигійського архіву, з бібліотеки св. Онуфрейської, перемської капітульної і ин. галицких бібліотек). Він намагав ся зробити Росію осередком панславізму. В тім взгляді вельми цікаві „Письма з Славянщини“ вид. 1879—80, в котрих містять ся листи славянських учених і письменників до Погодина.

²⁾ Die gr. kath. Staupigialkirche 1830 p. і Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi 1837.

³⁾ 1830 р.

⁴⁾ від 1835 р. часто відвідував Львів.

⁵⁾ в письмі з 7. липня 1856 р.

⁶⁾ як оповідає в своїх споминках з подорожі по Галичині губернатор люблинський Іромека ок. 1855 р.

друкує свої сонети присвячені царю Николаєви „імператору всеи Руси“ (при нагоді в'їзду того-ж до Відня) в П. ч. альманаха „Вінок“¹⁾, зложенім вже більше книжною мовою і присвяченим православному архієпископови карловицкому Раяиччу, наперекір митрополиті Левицкому.

Заходом Зубрицького а з підмогою Погодина починають ся зовсім рішучі змаганя, щоби завести московщину в літературі галицьких Русинів. Окрім дальших історичних писань Зубрицького виходить у Львові вже накладом „Матиці“ язиком зближеним до московщини „Историческій Сборникъ“, в котрім з історичними і археологічними працями виступає молодий ученик Зубрицького Антін Петрушевич. В тім часі засновує ся видавана чистою московщиною часопись для руского жіноцтва „Лада“²⁾ а відтак „Семейная Библиотека“, появляє ся вибір зврців з московских поетів п. з. „Русская Антологія“³⁾, а навіть редакція „Зорі Галицької“ дістає ся в руки членів Погодинської колонії⁴⁾ так, що Ставропигійський Інститут рішив застановити дальше видавництво „Зорі Галицької“. Так скоро забули товариші і наслідники Шашкевича діло ним зачате, полишили певну дорогу народного змісту і язика для реторичного і мертвого напряду та мішаного книжного язика. Їх „стихи“, складані при нагоді всяких торжеств, нагадували подібні твори минушого столітя. Галицькі письменники „старорускої школи“ звертали ся не раз в своїх змаганях об'єднательних до московської літератури, однак ні у себе дома не бачили справдешного її жерела, ані в московській літературі не брали ся до живої сторони письменства, яка проявляла ся вже самим стилем, живим реалізмом і новими ідеями у таких письменників як Пушкін і Гоголь, они не розуміли ані змісту ані характеру сего письменства.

Сей напрям „об'єднательний“ мав вельми некористний вплив на розвиток рускої літератури народної в Галичині. Горстка об'є-

¹⁾ 1847 р.

²⁾ під ред. Северина Шеховича 1853 р.

³⁾ 1854 р.

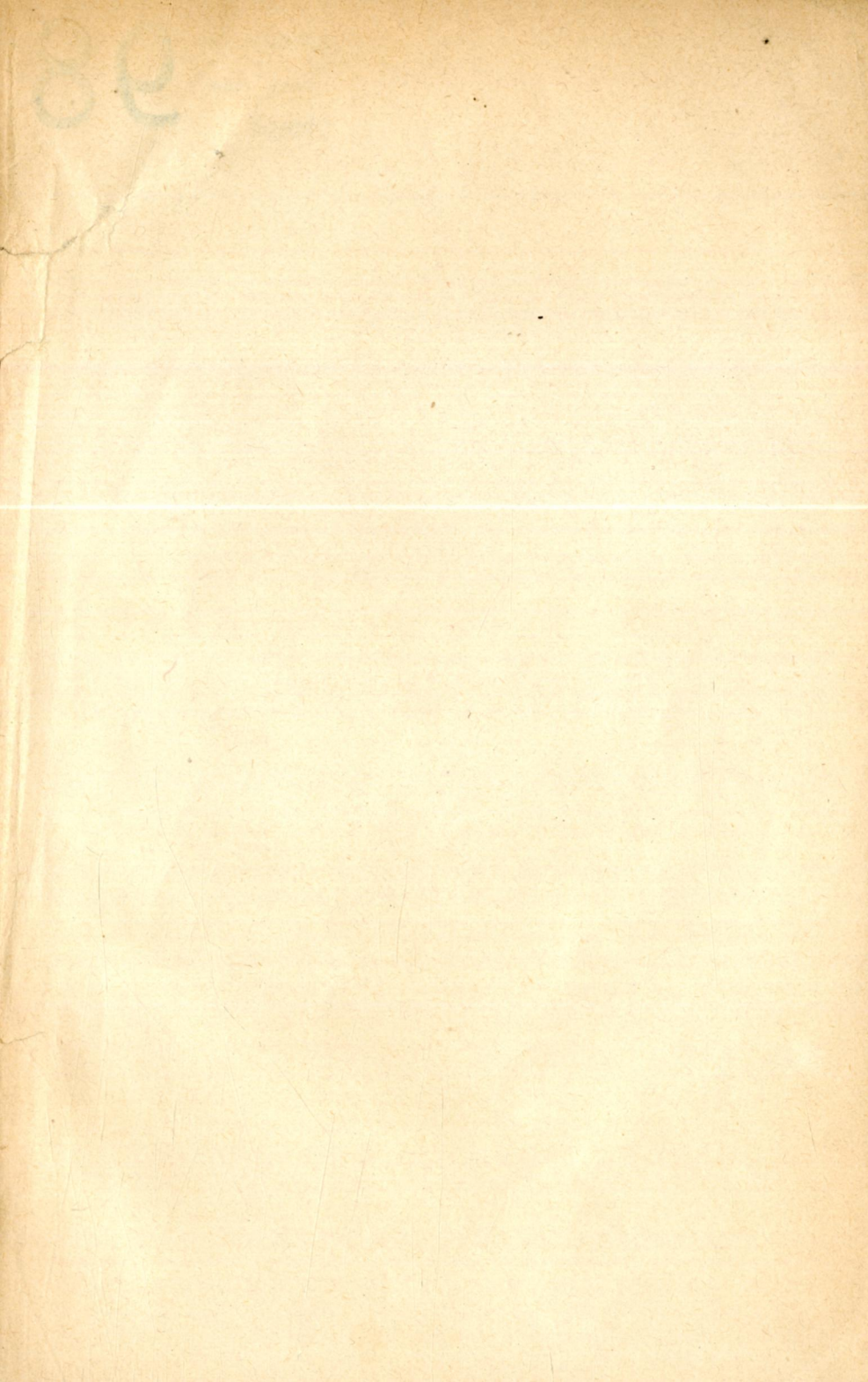
⁴⁾ з початком 1853 р. обняв редакцію Богдан Дідицький, а в 1854 р. ввійшов до редакції Сев. Шехович. — Дідицький Богдан ур. 1827 р. в Угнові, був учителем перемської гімназії, а відтак редактором „Слова“. Се найдіяльнійший письменник школи Зубрицького. Писав поезії, (поєми: „Конюшій“ намагаючи га московщину і „Буйтурь-Всеволодь“), історичні, фільологічні і ин. розправи, невеликої наукової стійности.

динителів під проводом Зубрицького¹⁾, „набрала в свої груди воздуху сіверного (північного) і ним завіяла по ниві нашої літератури так, що гнеть сам по ній сніг і лід оказав ся і чути ся дали єно голоси, які чути ся дають на полях, коли метельниця зашумить. Умовкли перед голосом тих метельниць жайворонки і соловії що по розблиснувшої весни нашої літератури. Мороз перейшов по жилах і костях Русинів. Розпука їм серця розривала, бо думали, що по тій красній і так короткій весні вічна настане зима“. І справді затихають на якийсь час письменники Маркіянового кружка Я. Головацький і М. Устиянович (а відтак намагають ся писати мовою зближеною до московщини). Вагилевич починає писати лише по польски. Не стало пастиря і розбігли ся вівці, не стало Маркіяна, що серед найтруднійших обставин умів додати духа, захотити до витревалой праці. Однак зерно килене Маркіяном на ниву галицько-руську не пропало марно. Славянофільська пропаганда, що викликала розлад серед рускої суспільности і дала почин до завзятої партійної боротьби й до нині непокінченої, не вспіла запаморочити всеї рускої суспільности.

Реакция против объединительного напруму. На перекір заходам Погодинойської кольонії починає серед рускої суспільности будити ся придушена съвідомість національна. З початком 1855 р. стає на чолі редакції „Зорі галицької“ Микола Савчинський і оповіщує, що „Зоря“ не перестане виходити: „скине тільки шати і пута чужі, а прибере ся, як повинна, по руски“. Головними помічниками „Зорі“ являють ся тоді Плятон Костецкий²⁾, а відтак два молоді поети Ксенофонт Клишкович і Евгеній Згарський, що ще в р. 1851, загіті творами Шашкевича і Устияновича, заснували між станиславівською молодіжю громаду „руський Гелікон“ і постановили працювати на ниві літературній на основі народній. Се були почини нового життя літературного, котре овіяне животворним духом відродженої з кінцем 50-их років літератури рускої на Україні, поплило знов широкою струєю і забезпечило дальший розвиток українсько-руської літератури в Галичині на народних основах.

¹⁾ як пише оден сучасний дописователь „Зорі“, (1854 р. ч. 51).

²⁾ Костецкий Плятон поміщував спершу свої поетичні твори в руских часописях „Зорі Гал.“ і ин., відтак видав 1862 р. збірник своїх поезій п. з. „Poezji Platona Kosteckoho, Lwiv.“

14.

| B-98

2002

518449

B 98

1786

1986